

การสร้าง

รูปสลนเองพระองค์

ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ

เอกสารประกอบการเสนาทางวิชาการเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 92 พรรษา
12 สิงหาคม 2567 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
โดย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

คำนำ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พินาย มีภารกิจหลักในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีเพื่อเผยแพร่ความรู้ด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมชาติในแก่ประชาชนผู้สนใจ

เพื่อให้เป็นไปตามภารกิจดังกล่าว และเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 92 พรรษา 12 สิงหาคม 2567 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พินาย จึงจัดการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “การสร้างรูปสนองพระองค์ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ” และจัดทำเอกสารประกอบการเสวนานี้ขึ้น เพื่อเผยแพร่ความรู้ด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมชาติ และยังเป็นการประชาสัมพันธ์ส่วนจัดแสดงนิทรรศการถาวร (ชั้นล่าง) ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พินาย ซึ่งได้ดำเนินการปรับปรุงเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยภายในนิทรรศการประกอบไปด้วยเรื่องราวของเมืองพินายที่บอกเล่าผ่านองค์รวมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการนำเสนอโบราณวัตถุชิ้นสำคัญผ่านการจัดแสดงมิติใหม่ โดยข้อมูลในการจัดแสดงนี้มาจากการศึกษา วิเคราะห์ ตีความหลักฐานทางโบราณคดี นำมาสู่การสร้างภาพเพื่อนำเสนอเรื่องราวของผู้คนในอดีต (Reconstruction) ให้แก่คนปัจจุบัน

คณะผู้จัดทำหวังว่า เอกสารประกอบการเสวนาเรื่อง “การสร้างรูปสนองพระองค์ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ” จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจในเรื่องราวของประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดประเด็นการศึกษาใหม่ที่น่าสนใจ หากมีข้อเสนอแนะหรือข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้จัดทำขอน้อมรับไว้และขออภัยมา ณ ที่นี้

คณะผู้จัดทำ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ปาฐกถาพิเศษ : เทคโนโลยีดิจิทัลในงานอนุรักษ์ มรดกศิลปวัฒนธรรมของกรมศิลปากร โดย ทศพร ศรีสมาน ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา	1 - 3
พระรูปสี่บรรพชน' ประติมากรรมสำริดสนองพระองค์ในลุ่มแม่น้ำมูล โดย รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง	4 - 23
รูปสนองพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหाराชแห่งอาณาจักรเขมรโบราณที่พบจากปราสาทพิมาย โดย อทิตยา ภิระโชติ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย	24 - 39
ประติมากรรมรูปสตรี: รูปสนองพระองค์แห่งพระนางศรีชัยราชเทวี มเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดย นัยนา มั่นปาน ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย	40 - 53

ปาฐกถาพิเศษ

เรื่อง เทคโนโลยีดิจิทัลในงานอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของกรมศิลปากร

โดย นายทศพร ศรีสมาน ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา

ภารกิจของกรมศิลปากร แบ่งงานออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

1. งานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน (กองโบราณคดี กองโบราณคดีใต้น้ำ และสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ)
2. งานภาษาหนังสือ (สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์)
3. งานศิลปกรรม (สำนักสถาปัตยกรรม สำนักช่างสิบหมู่)
4. งานนาฏศิลป์และดนตรี (สำนักการสังคีต)

แนวทางการพัฒนา Digital FAD (Digital Fine Arts Department)

วิสัยทัศน์

“กรมศิลปากรเป็นศูนย์กลางข้อมูลด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมแบบคลังปัญญาประดิษฐ์ ที่ประชาชนชาวไทยสามารถนำไปใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและยกระดับคุณภาพชีวิตได้ในทุกระดับ”

ยุทธศาสตร์ที่ 1 พัฒนาและยกระดับขีดความสามารถรองรับการทำงานสู่รัฐบาลดิจิทัล

- พัฒนาระบบการทำงานด้วยอิเล็กทรอนิกส์ ระบบงานสนับสนุนการปฏิบัติงานของภารกิจหลักที่ครบถ้วน สมบูรณ์
- บูรณาการข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับรัฐบาลด้วยการเชื่อมโยงข้อมูลจากฐานข้อมูลกลางของรัฐบาล
- ให้บริการข้อมูลของกรมศิลปากรผ่านเครือข่ายออนไลน์แบบเบ็ดเสร็จ
- การรับเรื่องร้องเรียน การแก้ไขปัญหาด้านมรดกวัฒนธรรมในรูปแบบเชิงรุก
- บุคลากรกรมศิลปากรใช้เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างเหมาะสม สร้างประโยชน์ในการปฏิบัติราชการอย่างแท้จริง

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาคลังข้อมูลมรดกศิลปวัฒนธรรม กรมศิลปากร

- พัฒนาโครงสร้างข้อมูลตามภารกิจงานของกรมศิลปากรที่ครบถ้วนสมบูรณ์
 - o Digital Archaeology
 - o Digital Museum/ Smart Museum
 - o Digital Archives
 - o Digital Library
 - o Digital Literature and History
 - o Digital Fine Arts o Digital Traditional Arts
 - o Digital Thai Architect/Digital Conservation

- เชื่อมโยงคลังข้อมูลมรดกศิลปวัฒนธรรมกับประชาชน ชุมชนและท้องถิ่น
- จัดเก็บข้อมูลมรดกวัฒนธรรมด้วยเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ ทุกกระบวนการขั้นตอน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การใช้เทคโนโลยีเพื่องานอนุรักษ์และพัฒนาด้านมรดกศิลปวัฒนธรรม

- ใช้วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย นวัตกรรม เพื่อจัดทำ พัฒนาการอนุรักษ์งานมรดกวัฒนธรรม ที่ทรงคุณค่า

- o อนุรักษ์โบราณสถาน
- o อนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ
- o อนุรักษ์เอกสารเก่า เอกสารโบราณ เอกสารจดหมายเหตุ เอกสารวรรณกรรมสมุดไทย ฯลฯ
- สร้างคลังข้อมูลงานอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติ

ยุทธศาสตร์ที่ 4 สร้างคลังปัญญาประดิษฐ์ด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติ

Thailand Cultural Heritage Artificial Intelligence

- บูรณาการข้อมูลจากคลังข้อมูลมรดกศิลปวัฒนธรรม เพื่อจัดทำระบบปัญญาประดิษฐ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติ

งานด้านพิพิธภัณฑสถานกับการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้

1. SMART MUSEUM ให้บริการข้อมูลพิพิธภัณฑสถานผ่าน QR และAR CODE
2. VIRTUAL MUSEUM พิพิธภัณฑสถานเสมือนจริง
3. Virtual reality หรือ VR เทคโนโลยีที่คอมพิวเตอร์จำลองสภาพแวดล้อมเสมือน

การมองเห็น แสดงทั้งบนจอคอมพิวเตอร์หรืออุปกรณ์แสดงผลสามมิติ ผู้ใช้สามารถโต้ตอบกับสิ่งแวดล้อมเสมือนได้ทั้งการใช้อุปกรณ์นำเข้ามาตรฐาน เช่น แป้นพิมพ์ หรือเมาส์ สภาพแวดล้อมจำลองยังสามารถทำให้คล้ายกับโลกจริงได้

4. 3D Scanning and 3D Printing

เครื่องพิมพ์ 3 มิติ คือ นวัตกรรมการพิมพ์ที่ทำให้งานที่คุณคิดหรือออกแบบไว้ถูกผลิตออกมาได้อย่างสมจริงมีรูปลักษณะ สามารถจับต้องได้ รวมถึงการนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ปัจจุบันถูกนำมาใช้ในการเก็บรักษาข้อมูลโบราณสถานและโบราณวัตถุและนำมาสร้างโมเดลสามมิติ การพิมพ์โมเดลออกมาเป็นวัตถุจริงทำให้ข้อมูลที่เก็บมาอาจจะนำไปจัดแสดงให้พิพิธภัณฑสถาน หรือใช้ทำวิจัยได้

5. ระบบวิเคราะห์ข้อมูลผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถาน National Museum Public Base ได้จัดทำเป็นระบบจัดเก็บข้อมูลความต้องการของผู้เข้าเยี่ยมชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ตั้งแต่เริ่มเข้าชม จนกระทั่งออกจากพิพิธภัณฑสถาน โดยให้ผู้เข้าชมลงทะเบียนรับสายรัดข้อมือ หรือ Wrist band ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการจัดเก็บข้อมูล นำติดตัวไปตลอดการเข้าชม ระบบจะทำการบันทึกความสนใจและการเข้าถึงข้อมูลในพิพิธภัณฑสถานของผู้เข้าชมไว้อย่างละเอียด รวมทั้งทำการแยกความสนใจออกเป็นประเภท เช่น ห้องจัดแสดงแต่ละห้อง โบราณวัตถุแต่ละประเภท โดยระบบจะทำการบันทึกและประมวลผลแบบ

เรียลไทม์ เพื่อให้ทราบความสนใจเป็นพิเศษของผู้เข้าชมแต่ละคน และทำการประมวลผล จากนั้นระบบจะสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และส่งข้อมูลไปยังประชาชนตามช่องทางการสื่อสารที่ลงทะเบียนไว้ เช่น SMS , E-mail เพื่อให้สามารถศึกษา เรียนรู้ข้อมูลเพิ่มเติมได้ด้วยตนเองการพัฒนาระบบนี้จะก้าวสู่การพัฒนาค้นข้อมูลขนาดใหญ่ของมรดกศิลปวัฒนธรรม ในการวิเคราะห์สถิติ เชิงลึก และนำผลวิเคราะห์ไปใช้กำหนดนโยบาย เพิ่มประสิทธิภาพของการปรับปรุงการจัดแสดงนิทรรศการ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ของแต่ละพิพิธภัณฑ์ โดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลางและร่วมเป็นผู้กำหนดทิศทางการจัดการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พระรูปฉัชรพชน

ประติมากรรมสำริดสนองพระองค์ในลุ่มแม่น้ำมูล

'พระรูปผีบรรพชน' ประติมากรรมสำริดสนองพระองค์ในลุ่มแม่น้ำมูล¹

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล²

1. รูปสนององค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่

1.1 การค้นพบประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ (ภาพที่ 1)

เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2532 หน่วยศิลปากรที่ 6 (ชื่อหน่วยงานขณะนั้น) ขณะที่กำลังขุดแต่งปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภอบัวชุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ได้ขุดค้นพบประติมากรรมสำริดที่บริเวณโคปุระด้านทิศใต้ ฝังอยู่ใต้พื้นดินซึ่งเป็นพื้นดินทรายสีลงมาจากพื้นผิวประมาณ 10 เซนติเมตร ซึ่งเป็นระดับพื้นดินเดิม

ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้มีขนาดความสูงจากศีรษะถึงเท้า 140 เซนติเมตร ฐานสูง 10 เซนติเมตร กว้าง 35 เซนติเมตร เดียวที่ได้ฐาน สูง 34.5 เซนติเมตร (กรมศิลปากร, 2531: 35) รวมมีความสูงทั้งสิ้น 184.5 เซนติเมตร ประติมากรรมชิ้นนี้ได้รับการอนุรักษ์โดยคณะทำงานกรมศิลปากร (ดูรายละเอียดใน วรางคณา เอี่ยมแก้ว, 2535: 16-36)

ภาพที่ 1 ประติมากรรมสำริดที่ขุดพบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ 2 รายละเอียดของพระพักตร์ของประติมากรรมสำริดที่ขุดพบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ

¹ ผู้เขียนได้ปรับปรุงจากบทความเรื่อง “Golden boy ไม่ใช่พระรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 แต่เป็นพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2: พระรูปผีบรรพชน” ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

² รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

อนึ่งที่บริเวณพระเศียรของประติมากรรมชิ้นนี้มีรู (วรางคณา เอี่ยมแก้ว, 2535: รูปที่ 2-3) ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเป็นรูสำหรับใส่เดือยของศิราภรณ์ ชายผ้ารูปสมอเรือด้านหน้าได้หักหาย ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 1)

1.2 การกำหนดอายุประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่

เนื่องจากประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่มีการเจาะลูกตา เซาะคิ้วและหนดสันนิษฐานว่าเพื่อใส่อัญมณีหรือโลหะมีค่า (ภาพที่ 6) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของเทคนิคประติมากรรมของศิลปะเขมรแบบบาปวน ซึ่งเหมือนกับประติมากรรมพระวิษณุบรรทมสินธุ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก ที่หล่อขึ้นในสมัยพระเจ้าอู่ไทยทิตยวรมันที่ 2 (J. Boisselier, 1967: 252-254) ปัจจุบันจัดอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

อีกทั้งลักษณะผ้าถุงของประติมากรรมจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ที่ขอบสมพดด้านหน้าถุงเว้าต่ำกว่าขอบด้านหลังมาก (ภาพที่ 3) ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการนุ่งผ้าแบบบาปวน รวมถึงกรงคอของประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ด้านหน้าโค้ง ส่วนด้านหลังมีอุบะห้อยยาว (ภาพที่ 4) ซึ่งเหมือนกับกรงคอของพระวิษณุบรรทมสินธุ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก อันเป็นเอกลักษณ์เครื่องประดับของประติมากรรมแบบบาปวน (J. Boisselier 1966: 252-254) ดังนั้น ผู้เขียนจึงกำหนดอายุประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่อยู่ช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 3 รายละเอียดของผ้าถุงที่เว้าต่ำกว่าขอบด้านหลังของประติมากรรมสำริดที่ขุดพบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพที่ 4 รายละเอียดของกรงคอด้านหลังของประติมากรรมสำริดที่ขุดพบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ

1.3 ประติมากรรมจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ไม่ใช่พระศิวะ

สำหรับการแปลความทางประติมานวิทยาในชั้นต้นผู้เขียนเสนอว่าประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ไม่ใช่พระศิวะ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ประติมากรรมชิ้นนี้ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ที่สำคัญของพระศิวะคือ พระเนตรที่สามและ ขวามงกุฎที่มีพระจันทร์เสี้ยวประดับ โดยเฉพาะกึ่งกลางพระเศียรมีรู (วารางคณา เอี่ยมแก้ว, 2535: รูปที่ 6-7) ดังนั้นผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าต้องไม่มีมวยผมเพราะถ้ามีก็ควรที่จะหล่อเป็นชิ้นเดียวกันกับพระเศียร เพราะยังไม่เคยปรากฏตัวอย่างมวยผมของประติมากรรมหล่อแยกเป็นคนละชิ้นกับพระเศียร หากแต่รูนี้เป็นรูสำหรับประดับศิราภรณ์

ประการที่สอง จารึกข้อความในจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ (ศก.1, K.374) ได้กล่าวถึง กมรเตงชคต ศรีวฤทธศวรเมืองสตุกอำพิล (กมรเตง ชคต ศรีวฤทธศวร สรุสตุกอวิล) (กรมศิลปากร, 2529ก: 171-175; G. Coedès, 1954: 251-253) ตามความเห็นของผู้เขียนสันนิษฐานว่าบริเวณที่ตั้งของปราสาทสระกำแพงใหญ่คือเมืองสตุกอำพิล ซึ่งสถานที่ตั้งของปราสาทสระกำแพงใหญ่นั้นก็ตั้งอยู่กึ่งกลางแนวคูน้ำคันดินรูปวงกลม

ส่วน กมรเตงอัญชคตศรีวฤทธศวร คือนามรูปเคารพในห้วงครรรคฤหะของปราสาทสระกำแพงใหญ่ ซึ่ง K. Bhattacharya (1961: 54) ได้เสนอว่า “วฤทธศวร” เป็นนามพระศิวะที่ปรากฏในสมัยเมืองพระนคร ซึ่งชื่อมีปรากฏในอาณาจักรจามปาและที่เมืองการวณ ในรัฐคุชราต

แม้ว่ารูปเคารพที่มีนามว่า “วฤทธศวร” ในที่นี้จะเป็ควลึงค์หรือประติมากรรมไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ถ้าเป็นประติมากรรมพิจารณาจากคำว่า “วฤทธศวร” ที่แปลว่า อิศวรผู้เฒ่า หากแต่ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ไม่แสดงออกถึงความเป็นผู้เฒ่าแต่ประการใด

ประการที่สาม ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ไม่ใช่รูปเคารพประธานของปราสาทสระกำแพงใหญ่เพราะในจารึกปราสาทเขาพระวิหาร 1 (K.380) กล่าวว่า เมื่อ ม.ศ. 959 (พ.ศ. 1580) พระกมรเตงอัญศรีราชปติวรมัน ได้ทูลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เรื่อง ศรีสุภรรมาคำเสตงจิ มีความชอบในราชการก่อกำแพงที่ศรีศิขเรศวร และศรีวฤทธศวร (กรมศิลปากร, 2529ก: 167) ซึ่ง “วฤทธศวร” ในที่นี้ G. Coedès (1954: 266) เสนอว่า คือปราสาทสระกำแพงใหญ่

อีกทั้งในจารึกที่โคปุระด้านทิศตะวันออกของปราสาทสระกำแพงใหญ่ได้กล่าวถึงการกลับนาโดยกลุ่มเหล่าขุนนางเมื่อวันขึ้น 2 ค่ำเดือน 5 (มหาศักราช) 964 (พ.ศ. 1585) (กรมศิลปากร, 2529ก: 171-175 : G. Coedès, 1954: 251-253)

ดังนั้นจึงทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่า โครงสร้างและการประดับปราสาทสระกำแพงใหญ่น้อยจะเกือบแล้วเสร็จใน ม.ศ. 959 (พ.ศ. 1580) และเมื่อ ม.ศ. 964 (พ.ศ. 1585) จึงได้มีการกลับนา ซึ่งเป็นช่วงระยะรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ก่อนที่หล่อประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ที่มีอายุในรัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ซึ่งมีอายุหลังกว่าราว 20 ปี

1.4 ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ไม่ใช่ทวารบาล

การศึกษาแปลความด้านประติมานวิทยา (Iconography) ของประติมากรรมชิ้นนี้เท่าที่ผ่านมามีดังต่อไปนี้

ท่านที่หนึ่ง หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2532: 76-81) อดีตศาสตราจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้เสนอว่า ประติมากรรมสำริดชิ้นนี้คือทวารบาล

ท่านที่สอง ของ บวสเชอลีเย่ (2532: 10-11) อดีตศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยปารีส 3 ได้เสนอเพิ่มเติมว่า ประติมากรรมชิ้นนี้คือ นันทิเกศวรในฐานะทวารบาล และประติมากรรมชิ้นนี้ประดิษฐานอยู่ทางด้านหน้าหรือตั้งอยู่ในมุขของปราสาทหลังกลาง หรือตั้งอยู่ด้านหน้าของปราสาทองค์ตะวันตกเฉียงใต้

ข้อเสนอของศาสตราจารย์ทั้ง 2 ท่านนี้จะกลายเป็นข้อเสนอกึ่งในโลภวิชาการ หากแต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า ประติมากรรมชิ้นนี้ไม่ใช่ทวารบาล ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ประการแรก ถ้าประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่เป็นทวารบาลเหตุใดจึงให้ความสำคัญจนต้องหล่อด้วยสำริดและกะไหล่ทอง ซึ่งในปัจจุบันเรายังไม่พบหลักฐานว่ามีการหล่อทวารบาลสำริดขนาดใหญ่ อีกทั้งในศิลปะเขมรแบบบาปวนช่วงรัชกาลพระเจ้าอู่ทยทิตยวรมันที่ 2 มีการหล่อประติมากรรมสำริดขนาดใหญ่คือ พระนารายณ์บรรทมสินธุ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก ด้วยเหตุนี้ประติมากรรมสำริดขนาดใหญ่จากปราสาทสระกำแพงใหญ่จะต้องมีความสำคัญที่มากกว่าเป็นทวารบาล

ประการที่สอง โดยปกติประติมากรรมทวารบาลจะประดิษฐานอยู่ข้างประตูทางเข้าบริเวณนอกปราสาท (ภาพที่ 5) ถ้าประติมากรรมชิ้นนี้จะต้องประดิษฐานนอกปราสาท เฉพาะฐานสำริดมีขนาดความกว้าง 35 เซนติเมตร แต่เมื่อนำไปประดิษฐานบนฐานศิลาที่จะต้องกว้างกว่าฐานสำริด โดยทั้งนี้ผู้เขียนประมาณการฐานศิลาที่รองรับประติมากรรมว่าน่าจะมีขนาดกว้างอยู่ที่ 55-60 เซนติเมตร ซึ่งพื้นที่ด้านนอกปราสาทไม่สามารถรองรับฐานได้

ประการที่สาม จากสภาพของประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ยังพบร่องรอยของการกะไหล่ทอง ซึ่งพิจารณาจากสภาพปัจจุบันร่องรอยของทองยังเด่นชัดมาก (ภาพที่ 4) ดังนั้น ถ้าประดิษฐานอยู่กลางแจ้ง เหตุใดยังปรากฏร่องรอยการกะไหลอย่างชัดเจน ที่สำคัญคือถ้าเป็นทวารบาล เหตุใดจึงต้องมีการประดับประดาอย่างพิถีพิถัน

ภาพที่ 5 ปราสาทประธาน ปราสาทสระกำแพงใหญ่

ภาพที่ 6 ทวารบาลที่โคปุระชั้นนอกทิศตะวันตกของ ปราสาทบาปวน

ภาพที่ 7 ประติมากรรมทวารบาลที่ปราสาทบันทายฉมาร์

ภาพที่ 8 ประติมากรรมสำริดสมัยบาบูน ปัจจุบันเก็บรักษา ที่วัดมหาชัยบุรี เมืองอมรปุระ

ประการที่สี่ ของ บวสเชอลีเย่ (2532: 8) เสนอว่าประติมากรรมชิ้นนี้คือทวารบาลเพราะแสดงอาการ เท้าขวาก้าวออกมาข้างหน้าเล็กน้อย แต่ท่านไม่ได้ยกตัวอย่างว่าเป็นทวารบาลจากที่ใด

สำหรับประเด็นนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า เราจะนำลักษณะการก้าวเท้าของประติมากรรมมาเป็นหลักในการแปลความคงจะลำบาก เพราะเทวรูปจากปรangkaphok อำเภอสอยดาว จังหวัดนครราชสีมา ปัจจุบันจัดอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย พระศิวนำรอดที่มีจารึกว่าพระนางวิมลลักษมีเทวีพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อุทิศ

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติออสเตรเลีย (E.C. Bunker and D.A.J. Latchford, 2011: 225) แสดงอาการก้าวเท้าไปข้างหน้า

นอกจากนี้ประติมากรรมทวารบาลที่ปราสาทพระโค ที่เมืองพระนคร มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15 แสดงอาการยืนเท้าชิด อีกทั้งประติมากรรมทวารบาลที่ได้จากปราสาทเมืองต่ำ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ภาพจำหลักนูนทวารบาลที่ปราสาทบาปวน (ภาพที่ 6) ซึ่งทั้งสองชิ้นนี้มีอายุร่วมสมัยกับประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ และทวารบาลปราสาทบันทายฉมาร์ จังหวัดบันทายมีชัย (ภาพที่ 7) และทวารบาลปราสาทบายน เมืองพระนครหลวง กลับแสดงอาการยืนตรงปลายเท้าทั้งสองเสมอกัน

ประการที่ห้า แม้ว่า หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2532: 78-79) จะเสนอว่าประติมากรรมชิ้นนี้คือทวารบาล เพราะการเปรียบเทียบรูปแบบสมพดและเครื่องทรงของประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่เหมือนกับรูปแบบของทวารบาลในศิลปะเขมร

อย่างไรก็ตามการเปรียบเทียบรูปแบบเครื่องประดับและผ้านุ่งของประติมากรรมเหมาะสมกับการใช้ในการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะมากกว่านำมาศึกษาการแปลความทางประติมานวิทยา ทั้งนี้เครื่องทรงของประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่เหมือนกับเครื่องทรงของพระวิษณุบรรทมสินธุ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก ดังนั้น ถ้าใช้กระบวนการเปรียบเทียบเครื่องทรงประติมากรรมจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ก็มีสิทธิ์ที่จะเป็นประติมากรรมเทวองค์สำคัญได้เช่นเดียวกัน

อนึ่ง หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2532: 78-79) ได้กล่าวว่า ประติมากรรมสำริดรูปบุรุษแบบบายนที่ปัจจุบันเก็บรักษาที่วัดมхамยุมนี เมืองอมรปุระ ประเทศเมียนมา เป็นรูปทวารบาล (ภาพที่ 8) หากแต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า ประติมากรรมรูปบุรุษที่วัดมхамยุมนีไม่พบว่ามีโคนกระบองอยู่ที่กึ่งกลางหว่างขา ซึ่งผิดกับประติมากรรมทวารบาลลอยตัวที่ปราสาทบายน

อีกทั้งประติมากรรมสำริดชุดดังกล่าว สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ชะลอมาจากเมืองพระนครหลวงของกัมพูชา ต่อมาพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจึงเคลื่อนย้ายไปกรุงหงสาวดี และเมื่อพระเจ้าเยไซ่เข้ากรุงหงสาวดีจึงขนประติมากรรมชุดนี้ไปกรุงเยไซ่ จนท้ายที่สุดพระเจ้าปดุงตีกรุงเยไซ่ได้จึงชะลอมาที่วัดมхамยุมนี เมืองอมรปุระ

ดังนั้น จากการเคลื่อนย้ายหลายครั้ง ทำให้เราไม่สามารถทราบได้ว่าประติมากรรมสำริดชุดดังกล่าวถ้าสมบูรณ์จะมีจำนวนมากเพียงใด โดยในปลายราชวงศ์คองบองได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้วัดมхамยุมนีที่เก็บรักษาประติมากรรมสำริดชุดนี้ ดังนั้น เราจึงต้องกลับมาตั้งข้อสงสัยว่าแล้วเมื่อประดิษฐานที่เมืองพระนครหลวงจะจัดวางเช่นใด และเป็นที่น่าประหลาดใจว่าประติมากรรมสำริดแบบบายนที่วัดมхамยุมนีมีรูปช้างเอราวัณพาหนะของพระอินทร์

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้เขียนมีความเห็นว่าประติมากรรมสำริดรูปบุรุษนี้จึงไม่ใช่ประติมากรรมทวารบาล หากแต่เป็นประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์บางประการ

ประการที่หก ถ้าเป็นประติมากรรมทวารบาลจริง เหตุใดจึงขุดพบเพียงแค่องค์เดียว อีกทั้งจากการขุดแต่งปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ โดยกรมศิลปากร ก็พบชิ้นส่วนของหน้าประติมากรรมสำริดที่พบ

เหมือนกับประติมากรรมสำริดที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์ ซึ่งหน้าประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นอสุรที่จะสามารถชี้ได้ว่าเป็นมหากาลในฐานะอสุร

ประการที่เจ็ด ประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ไม่ปรากฏโคนกระบองหรือโคนหอกที่ฐานแต่ประการใด ซึ่งแตกต่างจากประติมากรรมลอยตัวรูปทวารบาลในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรจะถืออาวุธ ค้ำยาวเช่น หอก หรือกระบอง เสมอ

1.5 รูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

เมื่อประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ไม่ใช่รูปพระศิวะและทวารบาล ดังนั้น จึงเหลือแนวทางการตีความอีกหนึ่งประเด็นคือ ประติมากรรมองค์นี้คือรูปสนองพระองค์พระราชา เพราะคงจะไม่มีสามัญชนคนใดพอที่มีกำลังทรัพย์หล่อประติมากรรมใหญ่ขนาดนี้ได้

อีกทั้งทรงผมของประติมากรรมสำริดชิ้นนี้ที่เป็นทรงผมแบบหวีเสย ซึ่งทรงผมมีลักษณะแตกต่างกับประติมากรรมทวารบาลจากปราสาทเมืองต่ำที่ไว้ผมมวยสามจุกที่กึ่งกลางศีรษะและประติมากรรมทวารบาลจากปราสาทเมืองต่ำ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

หากแต่ทรงผมหวีเสยเหมือนภาพบุคคลในขบวนกองเกียรติดิยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประกอบกับที่กึ่งกลางพระเศียรมีรูสำหรับใส่เดือยของศิราภรณ์ จึงเป็นการย้ำว่าประติมากรรมสำริดสนองพระองค์พระราชา

ตามปกติแล้วรูปสนองพระองค์จะทำเมื่อพระราชสิ้นพระชนม์ ดังกรณีรูปพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่ระเบียบยศชั้นนอกด้านทิศใต้ปีกตะวันตกของปราสาทนครวัด

นอกจากนี้ จากข้อความในจารึกที่ปรากฏในปราสาทบิรารของปราสาทบายนและปราสาทบันทายฉมาร์ได้มีการกล่าวถึงการสถาปนาพระรูปสนองพระองค์เจ้านายในราชวงศ์ที่เป็นชั้นบรรพชนและพระญาติวงศ์ที่ล่วงลับ (ดูรายละเอียดใน TS. Maxwell, 2007: 122-135) แสดงให้เห็นว่าที่ราชสำนักเมืองพระนครหลวงมีธรรมเนียมการสร้างรูปสนองพระองค์ หากแต่ประติมากรรมเหล่านี้ได้สูญหายไปนานมากแล้ว

ถึงแม้ว่าจารึกที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่จะไม่กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ก็ตาม แต่จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 1 (K.380) กล่าวถึง พระกมรเตงอัญศรีราชปติวรมัน ได้ทูลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เรื่อง ศรีสักระมาท่าเสตงจิ มีความชอบในราชการก่อกำแพงที่ศรีศิขเรศวร และ ศรีวฤเทศวร (กรมศิลปากร, 2529ก: 167; G. Coedès, 1954: 266) ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าพระองค์โปรดให้สถาปนาปราสาทแห่งนี้

อนึ่ง จากข้อความในจารึกจากปราสาทโรลูล่าว่าพระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อขึ้น 8 ค่ำ เดือนผลาคูน ม. ศ. 971 (พ.ศ. 1593) (É. Aymonier. 1901: 326)

ประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมอยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งอยู่ในช่วงรัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พระโอรสของพระองค์จึงสร้างถวาย ดังนั้นผู้เขียนเสนอว่าประติมากรรมสำริดชิ้นนี้คือประติมากรรมสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 หล่อขึ้นเมื่อสิ้นพระชนม์ เพื่อประดิษฐาน ณ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ซึ่งพระองค์โปรดให้สถาปนา

1.6 รูปสนองพระองค์ประดิษฐานที่อาคารหลังใดในปราสาทสระกำแพงใหญ่

ปัญหาที่ตามมาคือ เมื่อประติมากรรมชิ้นนี้คือพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จะประดิษฐาน ณ ตำแหน่งในปราสาทสระกำแพงใหญ่ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเมื่อรูปสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพิมายประดิษฐานในปรางค์พรมหัตต พระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ก็ควรประดิษฐานในปราสาทเช่นเดียวกัน หากแต่กลุ่มปราสาทประธานประดิษฐานพระศิวะในฐานะพระวฤเทศวร และสร้างเสร็จในรัชกาลของพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานว่ารูปสนองพระองค์น่าจะประดิษฐานปราสาทมุขทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน (ภาพที่ 14)

ดังนั้น เมื่อถอนรูปสนองพระองค์ออกจากฐานรูปเคารพจึงนำมาวางทิ้งไว้ที่มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกลุ่มปราสาทประธานซึ่งก็คือตำแหน่งที่กรมศิลปากรขุดพบประติมากรรมชิ้นนี้

ประเด็นมาถัดขึ้นส่วนหน้าของประติมากรรมสำริดที่ได้จากปราสาทตาเมือนธม (ภาพที่ 12) มีลักษณะที่เหมือนกับพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จากปราสาทสระกำแพงใหญ่ ด้วยเหตุนี้จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าชิ้นส่วนประติมากรรมสำริดนี้เป็นชิ้นส่วนของพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งปราสาทตาเมือนธมก็มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เพราะข้อความในจารึกปราสาทตาเมือนธม 4 (สร.15, K.1186) ระบุ ม.ศ. 935 (พ.ศ. 1556) กล่าวถึงการถวายกุศลแด่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 และจารึกปราสาทตาเมือนธม 5 (สร.16, K.1187) กล่าวถึง ม.ศ. 942 (พ.ศ. 1563) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 กลับนำสิ่งของให้แก่ ปราสาทตาเมือนธม (ชะเอม แก้วคล้าย, 2542: 82-91)

ดังนั้นประติมากรรมสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ปราสาทตาเมือนธม ซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่าน่าจะประดิษฐานที่ปราสาทบิราวมุขตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน ทั้งนี้ปราสาทประธานสร้างครอบองค์พระสยามภู (ศิวลึงค์ที่เกิดขึ้นเอง)

1.7 ความสำคัญของรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่

เราไม่สามารถที่ระบุได้ว่าประติมากรรมสนองพระองค์จะมีลักษณะเหมือนกับพระราชาของราชสำนักเมืองพระนครได้มากนักเพียงใดนอกเสียแต่เป็นรูปในอุดมคติเท่านั้น หากแต่ประติมากรรมสนองพระองค์เหล่านี้ชวนให้นึกถึงธรรมเนียมพระรูปพระเชษฐบิดร (รูปเสมือนผีบรรพชน) ของราชสำนักกรุงศรีอยุธยา

การประดิษฐานพระรูปสนองพระองค์พระราชาตามหัวเมือง ชวนให้นึกถึงเนื้อความในมาตราที่ 5 ของกฎหมายเตียรบาล กล่าวถึงลูกเธอกินเมืองสามารถตั้งหอพระได้ หอพระในที่นี้ไม่ได้มีความหมายว่าห่อที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หากแต่เป็นห่อที่ประดิษฐานรูปพระเชษฐบิดร แต่เหตุใดราชสำนักเมืองพระนครต้องสถาปนาพระรูปสนองพระองค์ในเขตลุ่มแม่น้ำมูล

กรณีของพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ประดิษฐาน ณ ปราสาทสระกำแพงใหญ่อาจจะเป็นเพราะบริเวณปราสาทสระกำแพงใหญ่เป็นศูนย์กลางของการผลิตเกลือ ทั้งนี้ชื่อเดิมของเมืองที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ที่ปรากฏในจารึกคือ สรูกสตุกอำพิล เป็นภาษาเขมรโบราณแปลว่า เมืองบ่อเกลือ ซึ่งในปัจจุบันยังไม่พบข้อมูลบ่อเกลือในบริเวณปราสาทสระกำแพงใหญ่ หากแต่บริเวณปราสาทสระกำแพงใหญ่

อยู่ใกล้คลองตาเหมาที่ไหลสู่ห้วยสำราญซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับบริเวณอำเภอราศีไศล ซึ่งเป็นแหล่งเกลือสำคัญ ของพื้นที่ย่านนี้

นอกจากนี้ G. Coedès (1968: 135) ได้เสนอว่า เทวของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงนามว่า “วีร ลักษมี” และขณะเดียวจารึกปราสาทขนาที่มลูไพร (K.660) ซึ่งอยู่ใกล้กับปราสาทเขาพระวิหาร ได้กล่าวว่า กมรเตงอัญญาทิตยเป็นพระอนุชากรมเตงอัญวีรลักษมี มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระเจ้าหรรษวรมัน ที่ 1 (G. Coedès, 1937: 196) แสดงว่าพื้นที่ปราสาทเขาพระวิหารเป็นพื้นที่ของตระกูลพระเทวของพระเจ้า สุริยวรมันที่ 1 อีกทั้งรูปเคารพที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ได้รับการกล่าวถึงในจารึกปราสาทเขาพระวิหาร ดังนั้น การที่พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 มาประดิษฐานพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะดินแดนนี้คือแผ่นดินบรรพชนข้างพระเทวของพระบิดา

ส่วนการสถาปนาพระรูปสนองพระองค์ที่ปราสาทตาเมือนธมนี้ คงจะเป็นเพราะพื้นที่ของปราสาท แห่งนี้เป็นช่องเขาสำคัญในการคมนาคมระหว่างทะเลสาบเขมรกับลุ่มแม่น้ำมูล

2 ประวัติการค้นพบ Golden Boy

จากข้อมูลการค้นพบตำแหน่งที่พบประติมากรรมชิ้นนี้และบริบทของหลักฐานที่พบร่วมมีข้อจำกัดมาก ทราบเพียงแต่ว่าพบที่ บ้านยาง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ (E. C. Bunker and D A.J. Latchford, 2008: 134) อย่างไรก็ตาม ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ (2567: 73-74.) ได้ลงเก็บข้อมูลภาคสนามที่บริเวณบ้านยาง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ และได้ข้อมูลจาก นายเสถียร โรจนบัณฑิต ว่า ครอบครัวนายประยงค์ชุด พบประติมากรรม Golden Boy เมื่อ พ.ศ. 2518 อีกทั้งได้พบกับ นางเยีย วัย 83 ปี ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่พบ ประติมากรรม เมื่อ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ นำภาพ Golden Boy ให้นางเยียดู นางเยียก็ยังจำได้ว่าเป็น ประติมากรรมที่ครอบครัวตนเองชุดพบ

ดังนั้น จากชุดข้อมูลเท่าที่สามารถสืบค้นในขณะนี้ (พ.ศ. 2567) ทำให้เชื่อได้ว่า ประติมากรรม Golden Boy น่าจะพบในพื้นที่ บ้านยาง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 9 ประติมากรรม Golden Boy หรือรูปสลอง
พระองค์พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ซึ่ง The Met ได้
ส่งคืนให้แก่ประเทศไทย เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2567 จัด
แสดงชั่วคราว ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพ
โดย ดิษพงศ์ เนตรล้อมวงศ์)

ภาพที่ 10 ด้านหลังของประติมากรรม Golden Boy หรือ
รูปสลองพระองค์พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ซึ่ง The Met
ได้ส่งคืนให้แก่ประเทศไทย เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2567
จัดแสดงชั่วคราว ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
(ภาพโดย ดิษพงศ์ เนตรล้อมวงศ์)

2.1 การกำหนดอายุประติมากรรม Golden Boy (ภาพที่ 9-10)

จากข้อเสนอของ M. Lerner (1989: 92) E. C. Bunker and D A.J. Latchford (2011: 240) และ
ทงศ์ศักดิ์ หาญวงษ์ (2567: 88-92) ที่เชื่อว่า Golden Boy พบในบริเวณต้นแม่น้ำมูลคือประติมากรรมสลอง
พระองค์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และหล่อในขณะที่พระองค์มีพระชนม์ชีพ โดยทั้งนี้ไม่พบหลักฐานจารึกที่กล่าว
การหล่อประติมากรรม หากแต่สันนิษฐานจากรูปแบบงานศิลปกรรมเป็นสำคัญ

ดังนั้นถ้าต้องการทราบว่า Golden Boy เป็นรูปแบบของงานศิลปะในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6
หรือไม่ ก่อนอื่นเราจำเป็นต้องค้นหาว่าปราสาทหลังใดในลุ่มแม่น้ำมูลที่สร้างขึ้นในขณะที่พระองค์ขึ้น
ครองราชย์ เพื่อนำรูปแบบที่ปรากฏในปราสาทหลังดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับ Golden Boy

2.2 ปราสาทหินคือรูปแบบของงานพระเจ้าชัยวรมันที่ 6

จากข้อความในจารึกปราสาทแปรรูป (K.572) ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ขึ้นเสวยราชสมบัติใน ม.ศ.
1002 (พ.ศ. 1623) (G. Coedès, 1943: 14) และจากข้อความจารึกพนมบายัง (Le Phnom Bàyàn) (K. 85)
ระบุว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 เสวยราชสมบัติใน พ.ศ. 1651 (G. Coedès, 1937: 267) ดังนั้น พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 6 จึงจะเสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1623-1651

ข้อความในจารึกปราสาทหินพิมาย 3 (นม.16, จารึกหลักที่ 61, K.397) ซึ่งเป็นจารึกที่รอบประตูโคปุ
ระชั้นในด้านทิศใต้ได้ระบุว่า ม.ศ. 1034 (พ.ศ. 1655) มีการอุทิศรูปเคารพให้เป็นบริวารของรูปเคารพประธาน

(กรมศิลปากร 2529ข: 35-47; G. Coedès 1924: 345-352) แสดงว่าโครงสร้างของปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายน่าจะเสร็จสิ้นก่อนหน้า พ.ศ. 1655 ซึ่งค่อนวนี่คือช่วงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 แต่เราจะมั่นใจได้ว่าลวดลายจำหลักทั้งหมดที่ปราสาทหินพิมายจะต้องสลักเสร็จในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เสมอไปทุกชิ้น

2.3 ปัญหาการเปรียบเทียบรูปแบบของ Golden Boy กับภาพจำหลักที่ปราสาทหินพิมาย

ถ้าพิจารณาจากการที่ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ (2567: 88-92) พยายามที่จะนำเสนอว่าประติมากรรม Golden Boy มีอายุอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 โดยวิธีการเปรียบเทียบลวดลาย เป็นหลัก ซึ่งผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตบางประการของกระบวนการดังกล่าว ดังต่อไปนี้

ข้อสังเกตที่ 1 ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ พยายามที่จะเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะของ Golden Boy กับประติมากรรมพระวัชรปาณีที่โคนเสาประดับกรอบประตูด้านทิศใต้ของมณฑปปราสาทหินพิมาย ผู้เขียนมีความเห็นว่าการเปรียบเทียบรูปแบบดังกล่าว เป็นเพียงแค่การพยายามพิสูจน์เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้รับสารเชื่อว่า Golden Boy เป็นศิลปะเขมรแบบพิมาย เพราะปักใจเชื่อประติมากรรมชิ้นนี้คือพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 โดยลืมหาดานข้อเสนองของ M. Lerner (1989: 92) ว่าจะมีความเป็นไปได้มากเพียงใด

ถ้า ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ ได้พยายามเปรียบเทียบรายละเอียดบางประการ แล้วเหตุใดจึงไม่เปรียบเทียบลักษณะของผ้าของรูปพระวัชรปาณี(ภาพที่ 11)ดังกล่าวที่ขอบล่างของสมพตมีขอบเป็นสังเวียนและมีชายที่ปมผ้า 1 ชาย ซึ่ง Golden Boy ไม่ปรากฏอีกทั้งและมีชายที่ปมผ้า 2 ชาย(ภาพ ที่ 12) ดังนั้น Golden Boy จะมีอายุร่วมสมัยกับภาพจำหลักที่ปราสาทพิมายได้จริงหรือ

ภาพที่11 ลายระเอียดสมพตของพระวัชรปาณีที่โคนเสาประดับกรอบประตู ปราสาทพิมาย จะสังเกตได้ว่าที่ขอบล่างของสมพตมีขอบสังเวียน และมีชายที่ปมผ้า 1 ชาย(ถ่ายโดย ภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลย์)

ภาพที่12 ลายระเอียดสมพตของ Golden Boyจะสังเกตได้ว่าที่ขอบล่างของสมพตไม่มีขอบสังเวียน และมีชายที่ปมผ้า 2 ชาย

ภาพที่ 13 กรองคอสามเหลี่ยมของพระวัชรปาณีที่เสาประดับ
ฝาผนัง ด้านทิศใต้ของมณฑปปราสาทหินพิมาย

ภาพที่ 14 พระกฤษณะฉีกนาคาคาลิเยบนทับหลังจาก
ปราสาทพิมายปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติพิมาย

ข้อสังเกตที่ 3 แม้ว่า ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ (2567: 87-89) ได้ทำการเปรียบเทียบแบบศิลปะของ Golden Boy กับประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ ประติมากรรมสำริดใน The Met และ จากพนมบา
ยัง (Le Phnom Bâyan) เพื่อพิสูจน์ว่า Golden Boy เป็นศิลปะเขมรแบบพิมายที่พัฒนาการจากศิลปะ
บาปวน

หากแต่กระบวนการเปรียบเทียบของ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ นั้นสามารถตอบได้เพียงรูปแบบของ
Golden Boy ควรพิจารณาการระหว่างกับประติมากรรมสำริดใดเท่านั้น ถ้าจะบอกว่า Golden Boy เป็น
ศิลปะแบบพิมายจะต้องเปรียบเทียบกับรูปแบบของประติมากรรมที่ปราสาทพิมาย

ดังนั้นถ้า Golden Boy คือรูปแบบงานศิลปกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ก็ควรที่จะมีลักษณะของ
การนุ่งผ้าและกรองคอที่มีลักษณะใกล้เคียงกับภาพจำหลักที่ปราสาทหินพิมาย เมื่อพิจารณาภาพพระกฤษณะ
ฉีกนาคาคาลิเยและพระโพธิสัตว์วัชรปาณีที่เสาประดับฝาผนังด้านทิศใต้ของมณฑปด้านหน้าปราสาทประธาน
จะพบว่ากรองคอของพระโพธิสัตว์ก็เป็นแถบสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ (ภาพที่ 13, 14) นอกจากนี้ภาพจำหลัก
พระไตรโลกยวิชัยและบริวารที่ทับหลังด้านทิศตะวันออกของห้องครรภคฤหะ (ห้องประธาน) แม้ว่า
ประติมากรรมจะนุ่งผ้าเว้าก็ตามแต่ก็ไม่เวิ้งมากเท่ากับ Golden Boy อีกทั้งกรองคอของบริวารเป็นสามเหลี่ยม
ขนาดใหญ่และมีอุบะห้อย (ภาพที่ 21) ซึ่งมีความแตกต่างกับ Golden Boy อย่างชัดเจน

อนึ่ง ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ ได้เสนอว่า ประติมากรรม Golden Boy มีความใกล้เคียงกับประติมากรรม
สำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ซึ่งเป็นศิลปะแบบบาปวนรัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 และพระเจ้า
พรหมวรมันที่ 3 แล้วเหตุใดจึงกำหนดให้ Golden Boy มีอายุอยู่ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 6

ตามความเห็นส่วนบุคคลของผู้เขียนเสนอว่า เนื่องจากประติมากรรมรูป Golden Boy มีรูปแบบผ้านุ่งกรองคอ รวมถึงการเจาะรูที่คิ้ว ลูกตา และหนดเหมือนกับประติมากรรมจากปราสาทสระกำแพงใหญ่และประติมากรรมพระวิษณุบรรทมสินธุ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก อีกทั้งที่ชายผ้าด้านหลังก็เป็นรูปผีเสื้อซึ่งเหมือนกับชายผ้าด้านหลังของประติมากรรมจากปราสาทเบง ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะเขมรแบบบาปวน (J. Boisselier, 1966: 252-253) แต่ขณะเดียวกันประติมากรรมสำริดแบบนครวัดกลับไม่ปรากฏลักษณะเช่นนี้อีกทั้งยังไม่มีรูปแบบใดที่สามารถเทียบเคียงกับภาพจำหลักที่ปราสาทพิมายได้

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เชื่อได้ว่าประติมากรรม Golden Boy มีอายุร่วมสมัยกัน คือมีอายุอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นระยะเวลาสั้น

2.4 Golden Boy ไม่ใช่รูปสลักพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6

ในขั้นต้น ถ้าคิดว่าประติมากรรมจากปราสาทสระกำแพงใหญ่เป็นพระรูปสลักพระองค์ Golden Boy ก็มีสิทธิ์ที่จะเป็นรูปสลักพระองค์ได้เช่นเดียวกัน เพราะประติมากรรมดังกล่าวทรงศิราภรณ์ ไม่ได้ไว้ผมทรงชฎามงกุฎที่มีพระจันทร์เสี้ยวประดับหรือปรากฏพระเนตรที่สามอันเป็นเอกลักษณ์ของพระคเณศแต่ประการใด

สำหรับการแปลความทางประติมานวิทยาจากข้อเสนอของ M. Lerner (1989: 92) อดีตภัณฑารักษ์ประจำ The Met ได้เคยเสนอว่า Golden Boy เป็นรูปสลักพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ทั้งนี้เพราะประติมากรรมชิ้นนี้ไม่ได้แสดงสัญลักษณ์อะไรที่จะสามารถบ่งบอกว่าเป็นเทวองค์ใดของศาสนาที่มาจากชมพูทวีป อีกทั้งถ้าเป็นสามัญชนจะมีประติมากรรมสำริดรูปเหมือนได้อย่างไร ประติมากรรมองค์นี้มีเครื่องประดับย่อมจะต้องไม่ใช่บุคคลธรรมดา ประกอบด้วยรูปแบบของประติมากรรมจัดอยู่ศิลปะเขมรแบบบาปวน ซึ่งข้อเสนอของ M. Lerner ได้ยังผลให้กับ E. C. Bunker and D A.J. Latchford (2011: 240) เชื่อว่าประติมากรรมชิ้นนี้คือรูปสลักพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6

จากข้อเสนอของ M. Lerner (1989: 92) ที่ว่า Golden Boy ที่ The Met เป็นพระรูปสลักพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ซึ่งผู้เขียนกลับมีความเห็นว่าประติมากรรมชิ้นนี้ไม่ใช่พระรูปสลักพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เพราะในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรไม่เคยปรากฏหลักฐานการสร้างรูปสลักพระองค์ของผู้บุคคลที่ยังมีชีวิต ดังเหตุผลต่อไปนี้

เหตุผลที่หนึ่ง แม้ว่า ปาณิน เกษตรทัต (2558: 6-8) จะเสนอว่าในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรมีการสร้างรูปเหมือนพระราชาในขณะที่ยังมีพระชนม์ชีพ โดยทั้งนี้ได้อ้างถึงข้อความในศิลาจารึกว่าพระเป็นเจ้าเช่นพระพรหมได้ทรงสร้างรูปพระราชา ในกรณีนี้ผู้เขียนตีความจารึกว่าพระเป็นเจ้าได้บันดาลให้พระราชาอุบัติในพิภพโลก พระเป็นเจ้าจะเสด็จลงรังสรรค์ประติมากรรมรูปสลักพระองค์ในโลกมนุษย์ได้เช่นใด ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับเนื้อความในวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายที่เปรียบว่า มูรติทั้งแปดของพระคเณศรวมตัวกันกลายเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงถือว่ายังไม่ปรากฏหลักฐานที่สามารถยืนยันว่าในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรมีการสร้างพระรูปสลักพระองค์ขณะที่พระราชามีพระชนม์ชีพ

เหตุผลที่สอง จากตัวอย่างประติมากรรมและภาพสลักสลักพระองค์เท่าที่พบในปัจจุบัน ล้วนแต่สร้างภายหลังการสิ้นพระชนม์ทั้งสิ้น ดังต่อไปนี้

1. ภาพจำหลักพระเจ้าสุริยวงศาที่ 2 ที่ระเบียงคดชั้นนอกด้านทิศใต้ปีกตะวันตก จารึกที่สลักอยู่ข้างรูปก็ออกพระนาม “ปรมวิชญโลก” ซึ่งเป็นพระนามหลังสิ้นพระชนม์ของพระองค์ (G. Coedès, 1920; 96-99)

2. จารึกที่ปราสาทบิรวารในปราสาทบายน ล้วนแต่เป็นบรรพชนที่ลาลับดับสูญหรือพระญาติวงศ์ที่สิ้นชีพ (ดูรายละเอียดใน TS. Maxwell, 2007: 122-135) โดยเฉพาะจารึกปราสาทบันทายฉมาร์ กล่าวถึงการสถาปนารูปเคารพสนองพระองค์เจ้านายในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ในตอนท้ายของจารึกระบุว่เจ้านายเหล่านี้สิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่รัชกาลพระยโสธรวรมันที่ 2 ซึ่งเสวยราชย์ก่อนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2508: 120-123)

3. จารึกปราสาทหินเขาพนมรุ้ง 7 (บร.1, จารึกหลักที่ 120, K.384), จารึกปราสาทหินเขาพนมรุ้ง 9 (บร.10, K.384) กล่าวถึง นเรนทราทิตย์สิ้นชีพหลังจากได้มีการสร้างรูปสนองนเรนทราทิตย์ประดิษฐานที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, 2564: 287-288)

ส่วนพระรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพิมาย ในปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานว่าแกะขึ้นในขณะยังมีพระชนม์หรือไม่ แต่ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตถ้าพระองค์ยังมีพระชนม์คงไม่บัญชาให้แกะรูปสนองพระองค์มาตั้งอยู่บนฐานรูปเคารพแล้วมาประดิษฐานที่ปราสาทพรหมทัตเป็นแน่

ดังนั้น จากหลักฐานที่ยกมาจะพบว่าการสร้างรูปสนองพระองค์ล้วนแต่สร้างขึ้นหลังการสิ้นพระชนม์ทั้งสิ้น ถ้าจะเสนอว่า Golden Boy คือประติมากรรมสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ในขณะที่มีพระชนม์ชีพก็ควรที่จะต้องมิตัวอย่างจารึกหลักที่กล่าวถึงการสร้างรูปสนองพระองค์ขณะพระราชามีพระชนม์ชีพ

เหตุผลที่สาม ถ้าคิดว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 สร้างประติมากรรมขึ้นนี้คือพระรูปสนองพระองค์เพื่อเป็นการประกาศอาณาบารมีของพระองค์ในขณะที่ยังดำรงพระชนม์ชีพ เหตุใดจึงไม่สร้างรูปที่เกี่ยวข้องกับในศาสนา ดังเช่น พระเจ้ามเหศวรธรรมสถานาคิวลิ่งและโคนนทิ หรือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถาปนาพระชัยพุทธมหานาค

ด้วยเหตุนี้เราจะมั่นใจได้เพียงใดว่า Golden Boy คือรูปสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เพื่อต้องการแสดงอาณาบารมีของพระองค์

สำหรับการแปลความ ผู้เขียนตัดประเด็นที่ว่า Golden Boy เป็นรูปสนองพระองค์พระเจ้าสุริยวงศาที่ 1 อีกองค์เพราะลักษณะพระพักตร์และขนาดความสูงมีความแตกต่างกับประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่อย่างชัดเจน

Golden Boy จึงควรที่จะเป็นพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พระโอรสของพระเจ้าสุริยวงศาที่ 1 ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 1609 (G. Coedès, 1937: 222) ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่สอดคล้องกับรูปแบบงานศิลปกรรมของประติมากรรมชิ้นนี้ที่มีความใกล้เคียงประติมากรรมสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่และไม่เหมือนกับภาพจำหลักที่ปราสาทหินพิมายที่งานศิลปกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6

2.5 ความสำคัญพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าอู่ไทยิตยวรมันที่ 2 กับบริเวณบ้านยาง

สำหรับกรณี Golden Boy ซึ่งพบที่บ้านยาง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้เขียนไม่พบหลักฐานว่าพระเจ้าอู่ไทยิตยวรมันที่ 2 ทรงมีการกัลปาอุทิศให้แก่ศาสนสถานบริเวณ อำเภอละหานทราย เพราะหลักฐานทางโบราณคดีได้สูญหายไปมาก

หากแต่ปราสาทบ้านยางห่างจากเขาปลายบัดราว 20 กิโลเมตร จากข้อความในจารึกปลายบัด 2 บรรทัดที่ 11-12 ด้านที่ 1 ได้กล่าวถึงทำจารึกที่เขากาจโดน (โมกฺ สง ปรศฺสฺต อายุ วณฺ กาจฺโดน) จึงทำให้สันนิษฐานว่า เขากาจโดนเป็นชื่อเดิมของเขาปลายบัด และบนเขาลูกนี้มีปราสาท 2 หลังใหญ่ คือปราสาทปลายบัด 1 (ปลายบัดหลังตะวันออก) และปราสาทปลายบัด 2 (ปลายบัดหลังตะวันตก)

ปราสาทปลายบัด 1 (ปลายบัดหลังตะวันออก) ที่ปลายกรอบหน้าบันมีลักษณะพญานาคหัวโล้นที่เป็นเอกลักษณ์ของพญานาคสมัยบาปวน อายุปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17

ปราสาทปลายบัด 2 (ปลายบัดหลังตะวันตก) พิจารณาจากรูปแบบลวดบัวของปราสาทหลังนี้ สามารถกำหนดอายุได้ พ.ศ. 1450 -1550 จารึกจากปราสาทแห่งนี้มีสองหลัก หลักแรกกล่าวถึงพระเจ้าธรรมวรมันที่ 1 สถาปนาปราสาท และหลักที่ 2 กล่าวถึงอีสานวรมันที่ 2 ทำบุญอุทิศถวายพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, 2564: 327-332)

อนึ่ง จารึกข้อความในจารึกเมืองแขก 1 บรรทัดที่ 14-16 กล่าวว่า กมฺรเตงอญฺวระคุรุได้บอกต่อเสตงอญฺผู้ใหญ่ที่สัมฤทธิ์ปุระให้มาปักจารึกที่กัจโง ซึ่งกมฺรเตงอญฺวระคุรุในที่นี้คือพราหมณ์ชัชวราหะ และกัจโงในที่นี้จะหมายถึงเขากาจโดน หรือเขาปลายบัดนั่นเอง (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, 2559: 40-50)

จากหลักฐานที่เขาลายบัดที่ใกล้กับปราสาทบ้านยาง ราชสำนักเมืองพระนครได้ให้ความสำคัญตั้งแต่ก่อนหน้ารัชกาลพระเจ้าอู่ไทยิตยวรมันที่ 2 และถ้าพิจารณาจากรูปแบบของปราสาทปลายบัด 1 ก็สามารถจัดให้อยู่ในงานศิลปกรรมสมัยพระเจ้าอู่ไทยิตยวรมันที่ 2 ได้ อีกทั้งในบริเวณใกล้เคียงยังปรากฏปราสาทที่มีอายุร่วมสมัยกับ Golden Boy และใกล้กับปราสาทปลายบัด 2 อีกคือ ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทบ้านพลวงที่อยู่ถัดออกไปทางทิศตะวันออก รวมถึงการก่อสร้างโคปุระชั้นนอกและราวสะพานพญานาคหัวโล้นที่ปราสาทเขาพระวิหารซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพระเจ้าอู่ไทยิตยวรมันที่ 2 มีรับสั่งจัดการบริเวณพื้นที่แห่งนี้

แผนที่ แสดงแหล่งโบราณคดีและช่องเขาใกล้กับบริเวณที่พบประติมากรรม Golden Boy (จัดทำโดย จิรวัดน์ ตั้งจิตเรเจริญ)

นอกจากนี้พื้นที่แถบนี้ปรากฏหลักฐานการถลุงโลหะ อีกทั้งบริเวณใกล้ที่อำเภอบ้านกรวดก็เป็นแหล่งผลิตภาชนะดินเผาที่สำคัญแห่งของวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่าราชสำนักเมืองพระนครให้ความสำคัญเพราะพื้นที่แถบนี้เป็นแหล่งผลิตโลหะและเครื่องปั้นดินเผา อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ครอบคลุมเส้นทางที่ลงสู่เขตอำเภوتاพระยา จังหวัดสระแก้ว ประเทศไทย ซึ่งในรายงานตรวจราชการมณฑลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ(2512 :46-47) ว่าพม่าที่มุกดาหารตอนควายลงไปเขตมณฑลปราจีนบุรีได้ใช้เส้นทางช่องตะโกและละหานทราย (บริเวณพื้นที่ใกล้กับบ้านยางที่พบ Golden Boy) อีกทั้งบริเวณบ้านยางยังสามารถเดินทางไปสู่ช่องตาเมืองที่เป็นช่องเขา สำคัญที่จะลงสู่ทะเลสาบเขมร ด้วยเหตุที่พื้นที่ย่านบ้านยาง อำเภอละหานทราย มีความสำคัญเพราะอุดมด้วยทรัพยากรและเป็นจุดชุมทางคมนาคม ประกอบกับพระเจ้าอู่ไทยทิตยวรมันที่ 2 โปรดให้มีการจัดการบริเวณพื้นที่ย่านนี้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่ประการใดที่ผู้สืบทอดอำนาจต่อจากพระองค์ จึงสถาปนาพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าอู่ไทยทิตยวรมันที่ 2 ที่ปราสาทบ้านยาง

ถ้าคิดว่า Golden Boy เป็นพระรูปสนองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ก็ต้องตั้งคำถามต่อไปว่าแล้วพระองค์เคยมาจัดการพื้นที่ย่านนี้หรือไม่ อีกทั้งปราสาทพนมรุ้งก็เป็นศาสนสถานสำคัญที่สถาปนาโดยเชื้อวงศ์ของพระองค์ เหตุใด Golden Boy จึงไม่ไปประดิษฐานที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง

สรุป

พระรูปสนองพระองค์พระราชาเปรียบเสมือนอาณาบารมีของราชสำนักเมืองพระนครที่แผ่ขึ้นในลุ่มแม่น้ำมูล แม้ว่าพระองค์จะสิ้นพระชนม์ไปแล้วแต่บารมีของพระองค์ก็หาได้สิ้นไปพระองค์ได้กลายเป็นรูปเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีเดชครอบงำชุมชน ดำรงสภาวะอำนาจเหนือกว่าผีทุกคนในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามระบบรัฐโบราณในดินแดนอุษาคเนย์ก่อนยุคอาณาจักรเป็นระบบรัฐเครือญาติ หากใช้ระบบข้าหลวงที่ส่งมาจากส่วนกลาง การสถาปนารูปสนองพระองค์ตามหัวเมืองก็เป็นการสื่อถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะจากการที่ได้กล่าวไปในข้างต้นแล้วว่า พระนางวิมลลักษมีเทวีของพระ

เจ้าสุริยวรรมนที่ 1 มีถิ่นฐานที่บริเวณปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งจารึกที่ปราสาทแห่งนี้ก็ได้ถึงปราสาทสระกำแพงใหญ่ ดังนั้น จึงทำให้เชื่อว่าพื้นที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่มีความสัมพันธ์ด้านเครือญาติกับพระเจ้าสุริยวรรมนที่ 1

ส่วนกรณีของพระเจ้าอุทัยทิตยวรรมนที่ 2 จะมีสายสัมพันธ์กับมูลนายในย่านต้นแม่น้ำมูลมากนักน้อยเพียงใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่อย่างไรก็ตามจารึกพระศรีสุริยลักษมี (ขก.22, K. 1084) พบที่อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น กล่าวถึงพระสุริยลักษมีผู้เป็นเทวีของพระเจ้าสุริยวรรมนที่ 1 บริเวณอำเภอมีล้าห้วยเอกซึ่งจะไหลลงแม่น้ำมูล (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, 2564: 524, 575) ประกอบกับจารึกปราสาทหินพนมวัน 2 (นม. 33, K.393) รัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรรมนที่ 2 กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรรมนที่ 1 ทรงสถาปนาเทวาลัยให้แก่นางอันเป็นที่รัก และพระองค์ก็ได้มาประกาศกัลปนา ณ ศาสนสถานแห่งนี้ (ปราสาทพนมวัน) (กรมศิลปากร, 2529: 232)

จากข้อความในจารึกทั้งสองหลักนี้ทำให้น่าเชื่อได้ว่าพระศรีสุริยลักษมีเทวีพระเจ้าสุริยวรรมนที่ 1 เป็นเจ้าหญิงในเขตต้นแม่น้ำมูล ซึ่งจะเป็นเชื้อสายของเมืองพิมายและพระเจ้าอุทัยทิตยวรรมนที่ 2 ก็น่าที่มีสายสัมพันธ์ที่ดีกับทางต้นแม่น้ำมูล ประกอบพื้นที่บริเวณบ้านยางมีความสำคัญจึงทำให้ผู้สืบทอดบัลลังก์ต่อมาได้สถาปนารูปสนองพระเจ้าอุทัยทิตยวรรมนที่ 2

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

หนังสือ

กรมศิลปากร. (2529ก). **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____. (2529ข). **จารึกในประเทศไทย เล่ม 4** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____. (2531). **รายงานการขุดแต่งและค้ายันปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ** (เอกสารอัดสำเนา).

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. (2508). **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3** กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ปภาณิน เกษตรทัต. (2558). **เบื้องหลังรูปเคารพ** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2512). **เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และ มณฑลร้อยเอ็ด** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอก หลวงพิทักษ์พนมเขตร (สีห์ จันทรสชา)

ร. แลงการ์ด. (2529). **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บทความ

ของ บวสเชอลีเย่. (2532). “ประติมากรรมสัมฤทธิ์พบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ” แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล **นิตยสารศิลปากร** 33.4: 4-14.

เซอเม แก้วคล้าย. (2542). **จารึกปราสาทตาเมือนธม** **นิตยสารศิลปากร** 42.2: 70-92.

ทงศักดิ์ หาญวงษ์. (2567). “ประติมากรรมสำริดรูปพระศิวะ[?] จากพิพิธภัณฑ์เมโทรโพลิทัน (The Metropolitan Museum of Art) **ศิลปวัฒนธรรม** 45.4: 66-93.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. (2559). “จารึกหลักใหม่จากพนมรุ้ง: ภาพสะท้อนอำนาจพราหมณ์ยุคสุวรรณหา” **ศิลปวัฒนธรรม** 37.3: 40-50.

วรางคณา เอี่ยมแก้ว. (2535). “การอนุรักษ์ประติมากรรม สำริดพบ ณ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ” **นิตยสารศิลปากร** 35.4: 16-36.

หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. (2532). “รูปทวารบาลสำริด: ประติมากรรมชิ้นเอกของปราสาทสระกำแพงใหญ่” **เมืองโบราณ** 15.4: 76-81.

รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล.(2564) “รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์การตรวจสอบพิภคสถานที่พบและเก็บรักษาของจารึกรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ในประเทศไทยเพื่อพัฒนาภูมิสารสนเทศจารึกของชาติ ปีที่ 2 : จารึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก เล่มที่ 1” **ทุนอุดหนุนโครงการวิจัยจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.**

เอกสารภาษาต่างประเทศ

หนังสือ

- É Aymonier. (1901). **Le Cambodge II Les Provinces Siamoises**. Paris: Ernest Leroux.
- E. C. Bunker, D A.J. Latchford (2008). **Khmer Gold Gift for the Gods** Chicago: Art Media Resources.
- _____. (2011). **Khmer Bronzes New Interpretations of the Past** Chicago: Art Media Resources.
- G. Coedès. (1937). **Inscriptions du Cambodge I** Hanoi: EFEO.
- _____. (1954). **Inscriptions du Cambodge VI** Paris: EFEO.
- _____. (1968). **The Indianized States of Southeast Asia** Trans. Cowing, S.B. Honolulu: The University Press of Hawaii.
- J. Boisselier. (1966). **Le Cambodge** Paris: Picard.
- K. Bhattacharya. (1961). **Les religions Brahmaniques dans l'ancien Cambodge d'après l'épigraphie et l'iconographie** Paris: EFEO.

บทความ

- G. Coedès. (1920). “A propos de la date d’édification d’Angkor Wat” **Journal Asiatique** ; 96-99.
- _____. (1 9 2 4). Etudes Cambodgiennes (XVII-XVIII). **Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient** XXIV: 345-358.
- _____. (1 9 4 3). Etudes Cambodgiennes (XXXVIII). **Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient** XLIII: 12-16.
- J. Boisselier. (1967) “Notes sur l'Art du Bronze dans l'ancien Cambodge” **Artibus Asiae** 29. 4: 275-334
- M. Lerner. (1989). “Deified King (Jayavarman VI[?])” **Recent Acquisitions: A Selection, 1988-1989: The Metropolitan Museum of Art Bulletin** 47.2: 92
- TS. Maxwell. (2007). “The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples” **Bayon New perspectives** pp. 122-135. Bangkok: River Books.

รูปสลบนองพระองค์

ของ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

มหाराชนแห่งอาณาจักรเขมรโบราณที่พบจากปราสาทพิมาย

รูปสลักพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชแห่งอาณาจักรเขมรโบราณที่พบจากปราสาทพิมาย

อติตยา ถิระโชติ¹

“บทที่ 13 พระองค์ทรงได้รับพระราชอำนาจสูงสุดในเมืองยโสธรปุระอันศักดิ์สิทธิ์หลังจากชนะข้าศึก

เป็นจำนวนมากแล้ว พระเจ้าชัยวรมันทเวะ ผู้ทรงมีครอบครัวยิ่งใหญ่อาศัยอยู่ที่มโหรีปุระ

ทรงสร้างชื่อเสียงไปทั่วทุกทิศจนถึงท้องทะเล”²

(ข้อความจารึกปราสาทพระขรรค์)

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเขมรโบราณ ครองราชย์ช่วงปี พ.ศ.1724-พ.ศ.1761 เป็นพระโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 กับ พระนางจุฬาราชมณี (ธิดาของพระนเรศวรมันที่ 3) ช่วงก่อนขึ้นครองราชย์พระองค์เสกสมรสกับพระนางชัยราชเทวี จากนั้นภายหลังพระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ พระองค์ได้เสกสมรสกับพระนางศรีอินทราเทวี (เชษฐภคินีของพระนางชัยราชเทวี)

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหนึ่งในกษัตริย์ราชวงศ์มโหรีปุระ สายสกุลนี้มีฐานอำนาจมั่นคงแถบลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งกษัตริย์ในราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถหลายองค์ โดยมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างปราสาทพิมาย ตัวอย่างเช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (รูปแบบงานศิลปกรรมของปราสาทพิมายช่วง 1,000 ปีมาแล้วอยู่ในช่วงรัชกาลของพระองค์), พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (ชื่อของพระองค์ปรากฏในข้อความจารึกพิมาย 3), พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พระองค์สร้างปราสาทพิมายเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หรือ 800 ปีมาแล้ว)

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถหลากหลายด้าน หนึ่งในนั้นคือความสามารถด้านการรบ ดังปรากฏภาพสลักนูนต่ำผนังปราสาทบายน แสดงฉายกทัพไปปราบจามจนสำเร็จ ก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์ นอกจากนี้พระองค์ยังมีศรัทธาด้านการนับถือพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังข้อความบทที่ 17 “**ทรงพอพระทัยในน้ำอมฤตนี้ คือ ศาสนาของดวงจันทร์แห่งศากยวงศ์**”³ ซึ่งพระองค์นับถือศาสนาพุทธสืบต่อจากพระบิดาของท่าน อีกทั้งสายสกุลของพระชายาก็มีศรัทธาอันแรงกล้าในการนับถือศาสนาพุทธด้วยเช่นกัน จึงช่วยส่งเสริมการนับถือศาสนาพุทธเป็นอย่างมาก กระทั่งก่อให้เกิดการสร้างปราสาทสำคัญหลายหลังในอาณาจักรเขมรโบราณ รวมทั้งการสร้างเมืองนครธม รวมถึงการสร้างอารักขาศาลและธรรมศาลา ตลอดจนงานศิลปกรรมต่างๆมากมาย โดยสามารถศึกษาเรื่องราวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผ่านหลักฐานศิลปกรรมต่างๆ ดังนี้

¹ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

² สุภรณ์ อัครสันโสภณ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร” แปลจากเรื่อง La Stèle du P'rah khän d' Ankor” ใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลีสันสกฤต, (พระนคร,คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2513), หน้า 197.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 197.

หลักฐานจากจารึก

จารึกปราสาทพินามอากาศ พบที่ฐานปราสาทพินามอากาศ ข้อความจารึกกล่าวสรรเสริญสุดดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกนี้สร้างขึ้นภายหลังจากพระนางศรีชัยราชเทวีสวรรคตแล้ว 10 ปี ประพันธ์โดยนางศรีอินทรวดี

จารึกปราสาทตาพรหม เป็นจารึกกล่าวสรรเสริญพระเกียรติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สร้างขึ้นราว พ.ศ. 1729 จารึกหลักนี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศเป็นศาสนสถานแด่พระราชมารดาและพระมหाराชาครู นามว่า . “ศรีขมมังคลรณเทว”⁴ ผู้ประพันธ์จารึกหลักนี้คือ พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

จารึกปราสาทพระขรรค์ สร้างขึ้นราว พ.ศ. 1734⁵ กล่าวถึง การสร้างประติมากรรมรูปเคารพฉลองพระองค์พระราชาบิดา นามว่า “ขยวเมศวร” ตามนามของผู้สร้าง⁶ รวมทั้งประติมากรรมรูปเคารพฉลองพระองค์พระราชมารดา ประติมากรรมรูปเคารพฉลองพระองค์พระอาจารย์ ชื่อของพระพุทธรูป ผู้ประพันธ์คือ พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁷ ตัวอย่างข้อความจารึก ดังนี้

บทที่ 34 กล่าวถึง ทำพิธีกรรมเบิกพระเนตรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นรูปฉลองพระองค์ของพระราชาบิดา⁸

บทที่ 127 จำนวนรูปเคารพที่หล่อและสลัก รูปพระยมพระกาล ที่แจกจ่ายไปทั่วแว่น⁹

⁴ สุภรณ์ อัครสันโสภณ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร.” แปลจากเรื่อง La Stèle du P'rah khän d' Ankor” ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลีสันสกฤต. (พระนคร,คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), 167.

⁵ นิพนธ์ แยมเดช, จารึกปราสาทตาพรหมและจารึกปราสาทพระขรรค์ ศึกษาเปรียบเทียบในด้านเนื้อหา,วารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ 24 (ฉบับที่ 2) : (ออนไลน์) (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560), 55.

⁶ สุภรณ์ อัครสันโสภณ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร.” แปลจากเรื่อง La Stèle du P'rah khän d' Ankor” ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลีสันสกฤต. (พระนคร,คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), 166.

⁷ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลาจารึกของปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, วารสารศิลปการปีที่ 10 (เล่มที่ 2) : (ออนไลน์),60.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

⁹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศิลาจารึกของปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, วารสารศิลปการปีที่ 10 (เล่มที่ 2) : (ออนไลน์), 57.

บทที่ 158 ของทุกปีในเดือนผาลศุณ (มีนาคม) ต้องรวบรวมพระพุทธรูปและรูปประติมากรรม
ฉลองพระองค์ของมารดา(พระศรีชัยราชจุฑามณี) บทที่ 159 กล่าวถึงพระชัยพุทธมหานาคจาก 25 ท้องถิ่น ชื่อ
ของพระพุทธรูป¹⁰

จารึกอาโรคยาศาล(จารึกพิมพ์) (ภาพที่ 1)

คำแปลด้านที่ 1 โศลกที่ 4 “ได้มีพระเจ้าแผ่นดินนามว่า “ศรีชัยวรมัน ผู้เป็นโอรสของพระเจ้า
ธรณีนทรวรมัน”

คำแปลด้านที่ 1 โศลกที่ 5 “พระองค์ผู้มีพระบาทเหมือนดอกบัว เป็นเครื่องประดับเหนือเศียร
ของพระราชาทรงมหาด ผู้มีศัตรูอันพระองค์ทรงชนะแล้วในสงครามได้รับแล้วซึ่งสตรีคือแผ่นดินผู้นำไปซึ่ง
เกียรติยศของพระองค์ ผู้มีรัตนาคือคุณความดีเป็นเครื่องประดับ”

คำแปลด้านที่ 1 โศลกที่ 6 “ผู้มีสายน้ำคือทานอันพระองค์ให้เพิ่มขึ้นแล้วด้วยความเพียร
ในกาลทุกเมื่อ ผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติคือทานและความเจริญรุ่งเรือง ผู้เป็นที่รักแห่งศัตรูของเทพที่
พระองค์ทรงให้ลำบากแล้วด้วยเครื่องสังเวท ผู้แม่เหมือนพระกฤษณะ แต่มีวรรณะขาว”¹¹

จารึกอาโรคยาศาลเริ่มต้นด้วยการกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า ต่อมาข้อความจารึกกล่าวเปรียบ
เปรยสรรเสริญพระองค์ด้านต่างๆ และเรื่องราวเกี่ยวกับอาโรคยาศาล

ภาพที่ 1
จารึกเมืองพิมพ์
อายุพุทธศตวรรษที่ 18

¹⁰ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลากาจารึกของปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, วารสารศิลปากรปีที่ 10 (เล่มที่ 2) : (ออนไลน์), 58.

¹¹ นายเชอม แก้วคล้าย, จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, (กรุงเทพฯ, หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร), 2528, 29.

จารึกกรอบคั่นฉ่อง “1115ศก พระไทยธรรม (สิ่งของพระราชทาน) ของ**พระบาทสมเด็จพระ อนุรักษ์ รัชชยวรม** ทรงมอบให้พระอาริยาศาลา (โรงพยาบาลอันประเสริฐ) ณ ศรีวัดสปุร”¹² (ภาพที่ 2)

จารึกเชิงเทียน “1115ศก พระไทยธรรม **พระบาทสมเด็จพระ อนุรักษ์ รัชชยวรมเทวะ** ทรงมอบให้แก่พระอาริยศาลา (โรงพยาบาลอันประเสริฐ) ณ ตำบลสังโฆ”¹³ (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 2 จารึกกรอบคั่นฉ่อง
พบที่โบราณสถานหมายเลข 11
บริเวณเมืองพระรถ ดงศรีมหาโพธิ์
ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ
จังหวัดปราจีนบุรี

ภาพที่ 3 จารึกเชิงเทียน
พบที่โบราณสถานหมายเลข 11
บริเวณเมืองพระรถ ดงศรีมหาโพธิ์
ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ
จังหวัดปราจีนบุรี

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปรียบเสมือนเป็นประติมากรรมตัวแทนของพระองค์ จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นถึงการประดิษฐานประติมากรรมนี้ยังปราสาทที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพบประติมากรรมลักษณะรูปแบบใกล้เคียงกันนี้อยู่จำนวนหนึ่งด้วยกัน เชื่อว่าในอดีตนั้นมีการสร้างและประดิษฐานประติมากรรมนี้ยังดินแดนพระราชอำนาจของพระองค์

สำหรับที่ปราสาทพิมายนั้น ได้พบองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปรางค์พรหมทัต เป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ตั้งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปรางค์ประธานปราสาทพิมาย) ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 องค์นี้ เป็นประติมากรรมขนาดใหญ่ ลักษณะประทับนั่งโน้มเอนพระวรกายไปทางด้านหน้าเล็กน้อย สลักทรงผมเกล้ามวย สลักลดหลั่นผ่านงิ้วอย่างชัดเจน

¹² ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. จารึกกรอบคั่นฉ่อง.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2567 จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/24886

¹³ ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. จารึกเชิงเทียน.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 20 มิถุนายน 2567 จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/451>

แต่ปรากฏส่วนพระกรไม่ครบถ้วน สันนิษฐานว่า เดิมนั้นอยู่ในลักษณะท่าทางพนมมือไหว้สักการะ ซึ่งอาจหมายถึงการไหว้รูปเคารพด้านในปราสาทประธานก็เป็นได้ (ภาพที่ 4-7)

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานองค์ประติมากรรมอีกองค์หนึ่ง พบที่ปราสาทพรหมทัต ปราสาทพิมาย เช่นเดียวกัน ลักษณะคล้ายประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่มีขนาดสัดส่วนประติมากรรมที่เล็กลงมา ลักษณะคงเหลือเพียงส่วนลำตัวท่อนบนของประติมากรรม นั่งในลักษณะที่โน้มเอนไปด้านหน้า ความพิเศษของประติมากรรมองค์นี้คือปรากฏลดรายละเอียดสลักของผ้านุ่งคล้ายกับองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพรหมทัต (ภาพที่ 8-9)

สำหรับพื้นที่อื่นในประเทศไทย พบหลักฐานประติมากรรมที่มีลักษณะคล้ายองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่วัดพระพายหลวง อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย องค์ประติมากรรมแสดงให้เห็นส่วนพระกรและพระเพลาในลักษณะนั่งสมาธิ โดยปรากฏรายละเอียดส่วนขอบผ้านุ่งเพียงเล็กน้อย ไม่ปรากฏลักษณะการโน้มเอนของประติมากรรมไปด้านหน้า ด้วยรูปลักษณะขององค์ประติมากรรมและสถานที่พบ จึงทำให้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า อาจเป็นประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกองค์หนึ่งในรูปแบบของการประทับนั่งสมาธิ ทั้งนี้ วัดพระพายหลวงเป็นสถาปัตยกรรมปราสาทเขมรสามหลัง สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ภาพที่ 10-12)

เป็นที่แน่นอนว่าที่กัมพูชาปรากฏหลักฐานประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นเดียวกัน สำหรับประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จัดแสดงที่ National Museum of Cambodia (ภาพที่ 13-14) เดิมนั้นพบที่ Krol Romeas เมืองนครธม รายละเอียดส่วนองค์ประติมากรรมมีความคล้ายกับองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพรหมทัต ปราสาทพิมาย (ภาพที่ 4) แต่ไม่ปรากฏลดรายละเอียดสลักผ้านุ่ง ส่วนพระกรทั้งสองข้างหักหาย ความคืบหน้าเพิ่มเติมของประติมากรรมรูปเหมือนองค์นี้ ได้มีการพบชิ้นส่วนพระกรและทดลองต่อประกอบ ซึ่งพบว่าหากประติมากรรมองค์นี้ครบถ้วนสมบูรณ์ จะอยู่ในลักษณะนั่งแบบพนมมือไหว้¹⁴ (ภาพที่ 15-16) อีกองค์หนึ่งคือ ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากปราสาทพระขรรค์ กำแพงสวาย จัดแสดงที่ National Museum of Cambodia คงเหลือส่วนเศียรกับพระวรกายท่อนบน มีรูปแบบลักษณะคล้ายกันกับประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 องค์อื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น โดยไม่ได้แสดงรายละเอียดส่วนพระกร (ภาพที่ 17)

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จัดแสดงที่ Angkor National Museum องค์ประติมากรรมอยู่ในลักษณะนั่งสมาธิอย่างชัดเจน (ภาพที่ 18) ส่วนองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร คงเหลือส่วนพระวรกายและพระเพลาในลักษณะนั่งสมาธิ แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดส่วนพระหัตถ์ (ภาพที่ 19) สันนิษฐานว่ารูปแบบประติมากรรมรูปเหมือนองค์นี้ไม่ได้อยู่ในลักษณะนั่งแสดงพระหัตถ์สมาธิ เนื่องจากมีการสลักรายละเอียดส่วนพระเพลาและพระบาทไว้อย่างชัดเจน

¹⁴ អាស្រ័យដ្ឋានជាតិអប្សរា Apsara National Authority.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 10 กรกฎาคม 2567 จาก https://www.facebook.com/apsaraautorite/posts/1344677149072543?ref=embed_post

ซึ่งอยู่ในลักษณะรูปแบบคล้ายกับองค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปราสาทพรหมทัต ปราสาทพิมาย ที่หากมีพระกรครบถ้วนสมบูรณ์จะอยู่ในลักษณะของการพนมมือไหว้ (ภาพที่ 4)

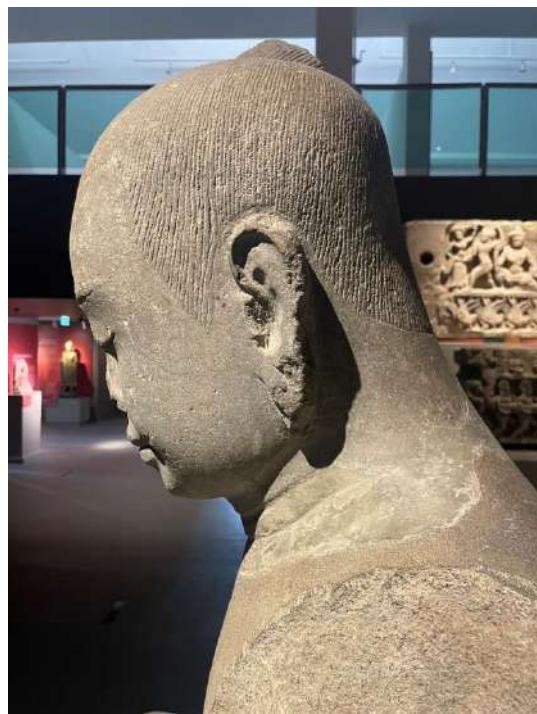
เนื่องจากหลักฐานปัจจุบันที่หลงเหลืออยู่ขององค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ปรากฏลักษณะไม่ครบถ้วนสมบูรณ์มากนัก แต่จากหลักฐานที่หลงเหลือสามารถพิจารณาถึงรูปแบบของประติมากรรมได้สองรูปแบบด้วยกันคือ องค์ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในลักษณะนั่งแสดงพระหัตถ์พนมมือและนั่งแสดงพระหัตถ์สมาธิ

นอกจากนี้ ยังพบเฉพาะส่วนเศียรประติมากรรมที่มีลักษณะคล้ายส่วนพระเศียรของประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นในแง่จำนวนของประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีอีกหลายองค์ด้วยกัน ซึ่งปัจจุบันอาจจัดแสดงตามที่ต่างๆ (ภาพที่ 20)

หลักฐานอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยยืนยันถึงเรื่องราวหรือรูปลักษณะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้คือภาพสลักนูนต่ำที่ผนังระเบียงคดปราสาทบายน(ภาพที่ 21-22) ปราสาทบันทายฉมาร์(ภาพที่ 23) เป็นหลักฐานสำคัญแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถด้านการออกรบ รวมไปถึงภาพสลักนูนต่ำที่แสดงรายละเอียดของพระองค์สามารถเทียบเคียงกับงานประติมากรรมได้

นอกเหนือจากหลักฐานการสร้างประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วยังพบข้อความจารึกพิमानอากาศกล่าวถึงการสร้างประติมากรรมพระนางศรีชัยราชเทวี จากเนื้อหาในโคลกที่ 96 กล่าวว่า **พระนางศรีอินทรเทวีโปรดให้สร้างรูปเหมือนของพระนางศรีชัยราชเทวี และรูปเคารพของกษัตริย์ซึ่งมีจำนวนมากประดิษฐานภายในศาสนวิหารในทุกเมือง** รูปเหมือนของพระนางศรีชัยราชเทวีจึงเป็นอนุสรณ์แห่งการรำลึกถึงพระนางซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว¹⁵ จากเนื้อหาของจารึกนี้สอดคล้องกับการพบประติมากรรมรูปเหมือนของทั้งสองพระองค์

¹⁵ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และนิพนธ์ แยมเดช,จารึกพิमानอากาศของพระนางศรีอินทรเทวีสารัตถะและความสำคัญในการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 15 (ฉบับที่ 2) (ออนไลน์) (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561), 107.

ภาพที่ 4-7

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

: พบที่ปราสาทพนมทต จดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

ส. 143 ซม. ตก. 81.5 ซม.

ภาพที่ 8-9

ประติมากรรมรูปบุรุษ

: พบที่ปรางค์พรหมทัต จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย
 ส.78 ซม. ก. 63 ซม.

ภาพที่ 10-12

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

:พบที่วัดพระพายหลวง จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง
 ส. 103 ซม. ตก. 117 ซม.

ที่มาภาพ ธนินทร นิธิอาชากุล

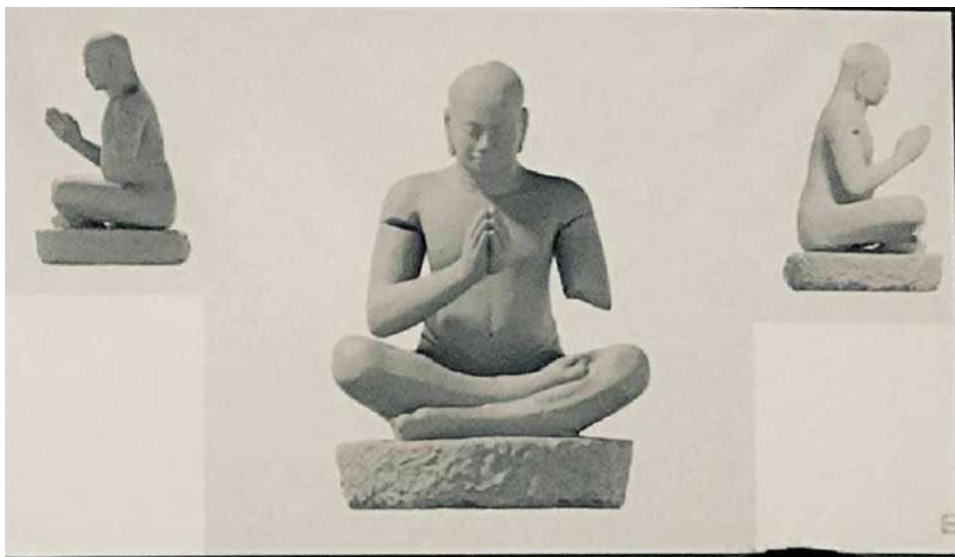

ภาพที่ 13-14

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

: National Museum of Cambodia

ส. 135 ซม.

ภาพที่ 15-16

ภาพต่อส่วนพระกรของประติมากรรมรูปเหมือน

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ที่มาภาพ Apsara National Authority

ภาพที่ 17

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
ปราสาทพระขรรค์ กำปงสวาย
ที่มาภาพ

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Angkor_The_Lost_Empire_of_Cambodia_exhibition_-_5.jpg

ภาพที่ 18

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
: Angkor National Museum
ที่มาภาพ รศ.ดร. รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

ภาพที่ 19

ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
: ปราสาทพระขรรค์
ที่มาภาพ รศ.ดร. รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

ภาพที่ 20

เศียรพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์กิเมต์ (Musée Guimet)
ที่มาภาพ พิพิธภัณฑ์กิเมต์ (Musée Guimet)

ภาพที่ 21

ภาพสลักนูนต่ำ
:ปราสาทบายน

ภาพที่ 22

ภาพสลักนูนต่ำ
:ปราสาทบายน

ที่มาภาพ

รศ.ดร. รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

ภาพที่ 23
ภาพสลักนูนต่ำ
:ปราสาท
บันทายฉมาร์

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับเมืองพิมาย

“บทที่ 123 จากราชธานี (เมืองยโสธรปุระ) ไปยังเมืองวิมาย (พิมาย) (มี) ที่พักคนเดินทางพร้อมด้วยไฟ 17 แห่ง จากราชธานี (เมืองยโสธรปุระ) ไปยังเมืองชัยวดี จากเมืองชัยวดีไปยังเมืองชัยสิงหวิ”¹⁶

ที่เมืองพิมายปรากฏหลักฐานการสร้างงานสถาปัตยกรรมตรงกับช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้ ปรากฏพรหมทัต ประตุมือง กุฏิฤๅษี (อาโรคยาศาล) นอกจากนี้แล้วยังพบหลักฐานประติมากรรมตลอดจนงานศิลปกรรมอื่นๆอีกหลายชิ้น ตัวอย่างเช่น ประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ภาพที่ 4) ประติมากรรมรูปบุรุษ(สันนิษฐานว่าเป็นประติมากรรมรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) (ภาพ 8) ประติมากรรมสตรี(พระนางชัยราชเทวี) (ภาพที่ 24) ประติมากรรมรัตนตรัยมหายาน (ภาพที่ 25)เศียรประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร(ภาพที่ 26) พระพิมพ์ (ภาพที่ 27) และทับหลังปราสาทพิมาย (ภาพที่ 28-30)

นอกจากนี้ยังพบแผ่นเงินชุบทอง จารึกอักษรขอมโบราณ กำหนดอายุช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 31-36)เมื่อ พ.ศ.2497 ขุดพบได้ที่ทางเดินระหว่างประตูขนาบหน้าปราสาทใหญ่ด้านใต้กับประตูกำแพงชั้นที่สองด้านใต้ของปราสาทพิมาย พื้นที่บริเวณนั้นมีลักษณะถมทรายสูง 50-60 ซม. แล้วใช้ศิลาแลงแท่งใหญ่ปูพื้น แผ่นเงินชุบทองบรรจุอยู่ในหม้อสำริดจำนวน 6 ใบ ฝังอยู่ในบริเวณดังกล่าว¹⁷

¹⁶ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศิลาจารึกของปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, วารสารศิลปการปีที่ 10 (เล่มที่ 2) : (ออนไลน์), 57.

¹⁷ จรรยา มาณะวิท และรวีวรรณ แสงวันณ, อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ,(กรุงเทพ,กรมศิลปากร,2546), 61.

ภาพที่ 24

ประติมากรรมสตรี (พระนางชัยราชเทวี)
:พบที่ปรางค์พรหมทัต

ภาพที่ 25

ประติมากรรมรัตนตรัยมหายาน
(รูปเคารพสามองค์)
:พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ 26

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
:พบที่ปราสาทพิมาย

ภาพที่ 27

พระพิมพ์
:พบที่ประตูเมืองพิมาย

ภาพที่ 28-30
ทับหลัง
พุทธศตวรรษที่ 18
:จากปราสาทพิมาย

ลาภ

ชย

สวัสติ (ลาวลูลิ)

ฤทว

ฤทท - รุ่งเรือง

ภาพที่ 31-36
แผ่นเงินชุบทอง จารึกอักษรขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ 18
:พบที่ปราสาทพิมาย

ตลอดห้วงระยะเวลา 37 ปี ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับเป็นยุคสมัยอันรุ่งเรืองสมัยหนึ่งของอาณาจักรเขมรโบราณ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถด้านต่างๆ ตลอดจนปณิธานอันแน่วแน่ในการนับถือพุทธศาสนา ผ่านหลักฐานงานศิลปกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นการรวบรวมกำลังคนเพื่อใช้เป็นแรงงาน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างศาสนวัตถุให้มากในแง่ของปริมาณ พร้อมไปกับความรวดเร็วในด้านของเวลา จนกระทั่งถึงช่วงเวลาหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคต ได้มีการบันทึกพระนามของพระองค์ภายหลังสวรรคตไว้ว่า “**มหาบรมสุด**” ซึ่งภายหลังจากนี้เป็นช่วงเวลาอาณาจักรเขมรโบราณเข้าสู่ยุคมืด รวมทั้งงานศิลปกรรมต่างๆ ซึ่งรวมถึงองค์ประติมากรรมรูปเหมือนของพระองค์ถูกทำลายลง แม้ว่าปณิธานของพระองค์ท่านอยากให้บำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ไว้ก็ตาม

บทที่ 173-176 “ขอให้พระราชาในอนาคตทุกพระองค์ทรงบำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ไว้”¹⁸
(ข้อความจารึกปราสาทพระขรรค์)

¹⁸ สุภรณ์ อัสวสันโสภณ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร” แปลจากเรื่อง La Stèle du P'rah khän d' Ankor” ใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย** อักษรด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลีสันสกฤต, (พระนคร, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 176.

ประติมากรรมรูปสตรี:

รูปสลบนองพระองค์แห่ง พระนางศรีชัยราชเทวี

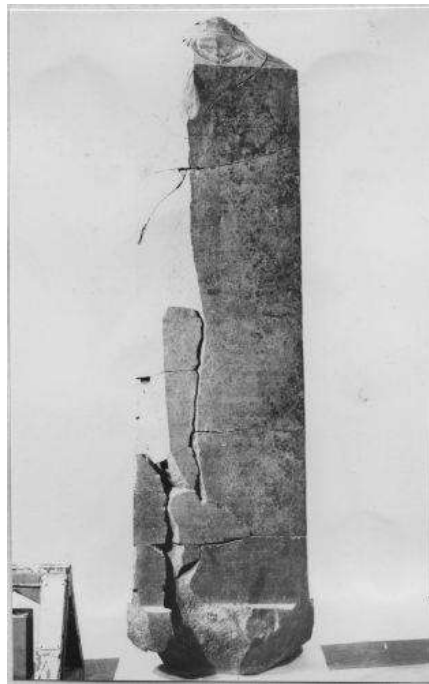
มเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ประติมากรรมรูปสตรี: รูปสลองพระองค์แห่งพระนางศรีชัยราชเทวี มเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

นัยนา มั่นปาน¹

พระนางศรีชัยราชเทวี เป็นพระมเหสีองค์แรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากจารึกปราสาทพิมานอากาศ² ได้ระบุถึงภูมิหลังของพระนางศรีชัยราชเทวีไว้ว่า พระนางเป็นบุตรของพราหมณ์สำคัญในราชสำนัก มีเมืองทันตินิเกตนะปุระและเมืองสรวิศวดีปุระ เป็นเมืองเชื้อสายในวงศ์ตระกูลพระนาง³ มีพระนางศรีอินทรเทวีเป็นพระเชษฐภคินี ผู้สอนให้ทรงศรัทธาในพุทธศาสนา ในจารึกได้กล่าวถึงความจงรักภักดีของพระองค์ต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เถกเช่นนางสีดาต่อพระราม และพระอุมาต่อพระศิวะ ทรงงดงามยิ่งกว่าพระศรีหรือพระลักษมี ทรงฉลาดรอบรู้ใน ศิลปศาสตร์ดังพระสรวิศวดี พระนางศรีชัยราชเทวีได้สิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระนางศรีชัยราชเทวี พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงอภิเษกและสถาปนาพระนางศรีอินทรเทวีขึ้นเป็นพระมเหสี

ภาพที่ 1 จารึกปราสาทพิมานอากาศ (K.485)

ที่มาภาพ

[https://collection.efeo.fr/ws/web/app/collection/record/217691?vc=ePkh4LF7w1I9geonpBCEgeonpBCEJuSCDG1YDK5aYV4BANfDFiw\\$](https://collection.efeo.fr/ws/web/app/collection/record/217691?vc=ePkh4LF7w1I9geonpBCEgeonpBCEJuSCDG1YDK5aYV4BANfDFiw$)

¹ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

² จารึกปราสาทพิมานอากาศ สร้างขึ้นโดยพระนางศรีชัยอินทรเทวี ภายหลังพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์

³ นิพัทธ์ แยมเดช และ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพิมานอากาศของพระนางศรีอินทรเทวี: สาระดีและความสำคัญในการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” วารสารไทยคดีศึกษา, ปีที่ 15, ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2561), 112-114.

พระนางศรีชัยราชเทวีกับเมืองพิมาย

ด้วยความเลื่อมใสพุทธศาสนา พระนางได้ถวายสิ่งของเนื่องในศาสนาไว้ ณ ที่ต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งปราสาทพิมาย โดยจารึกปราสาทพิมานอากาศ ได้กล่าวถึงการถวายกลองแต่ละรูปทำด้วยเงินแล้วทาด้วยทอง (กะไหล่ทอง) แก่พระพุทธรูปที่ชื่อว่า *วิมาละ*⁴ แสดงให้เห็นว่าปราสาทพิมาย มีความสำคัญต่อราชวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเป็นที่ศรัทธาของพระนางศรีชัยราชเทวี นอกจากนี้ในจารึกยังกล่าวถึงรูปปั้นของพระนางศรีชัยราชเทวีพร้อมด้วยรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีจำนวนมากมาย⁵ ซึ่งจากหลักฐานที่ปราสาทพิมาย ได้พบประติมากรรมรูปสล่องพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และประติมากรรมรูปสตรีวางอยู่ใกล้กัน จึงทำให้มีการสันนิษฐานว่า ประติมากรรมรูปสตรีนั้นเป็นรูปสล่องพระองค์พระศรีชัยราชเทวี ตามที่ระบุในจารึกปราสาทพิมานอากาศ

ประติมากรรมรูปสตรีผ่านบันทึกและภาพถ่ายเก่า

ประติมากรรมรูปสตรี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูปสล่องพระองค์พระศรีชัยราชเทวี ปรากฏหลักฐานการพบมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งชาวต่างชาติได้เริ่มเดินทางสำรวจทำแผนที่แผนที่ในเมืองพิมายและปราสาทพิมาย โดยนายเอเตียน เอโมนิเยร์ (Étienne Aymonier) ใน พ.ศ. 2426 ที่ได้เดินทางเข้ามาพร้อมคณะสำรวจชาวฝรั่งเศส เพื่อสำรวจโบราณสถานในที่ราบสูงโคราช โดยได้กล่าวถึงอาคารที่เรียกว่า “หอนางอรพิม” ภายในพบประติมากรรมสตรีและพระพุทธรูปที่พระเศียรหักหาย⁶

เดือนมกราคม พ.ศ. 2427 นายเจมส์ ฟิตซรอย แมคคาร์ธี (James Fitzroy McCarthy) ผู้อำนวยการคณะสำรวจของรัฐบาลอังกฤษ ได้เดินทางมายังปราสาทพิมาย และบันทึกไว้ว่า⁷

“มี “หอสู่” โคดเดียวอยู่มุมละ 1 หอ (ปรางค์พรหมทัดและปรางค์หินแดง) ข้าพเจ้าได้เข้าไปชมหอหนึ่งและพบว่าพื้นล่างถูกขุดขึ้นมา บางที่อาจจะขุดเพื่อค้นหาทรัพย์สมบัติมีค่า รูปเคารพหินลั้มคว่ำแตกหักจนเสียรูปทรง รูปพระพรหมขนาดใหญ่ (รูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ในท่าประทับนั่งลั้มคว่ำกระเด็นอยู่ทั่วไป ส่วนพระเศียรซึ่งพระเมลาสิฎกมัดเป็นมวยไว้ด้านหลังก็หล่นกระเด็นอยู่บนพื้น รูปเคารพมีลักษณะเรียบสมบูรณ์ แต่บนแท่นฐานมีร่องรอยการแกะสลักซึ่งแลดูยังใหม่ราวกับเพิ่งแกะเมื่อเร็ว ๆ นี้ ยังมีรูปปั้นอื่น ๆ อีก แต่ที่น่าสนใจมากที่สุดคือรูปปั้นหญิงสาวกำลังนั่งคุกเข่า”⁸

⁴ นิพัทธ์ แยมเดช, “อสังการในบทสวดดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563), 853.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 856.

⁶ Etienne Aymonier, *Le Cambodge. II Les provinces siamoises* (Paris: Ernst Leroux, 1901), 119-120.

⁷ เจมส์ แมคคาร์ธี, *บันทึกการเดินทางสำรวจประเทศสยาม*, แปลจาก *Surveying and Exploring in Siam*, แปลโดย พรพรรณ ทองตัน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2562), 47-49.

⁸ รูปปั้นหญิงสาวกำลังนั่งคุกเข่า ที่นายเจมส์ ฟิตซรอย แมคคาร์ธี (James Fitzroy McCarthy) กล่าวถึงคงเป็นประติมากรรมรูปสตรีที่พบในปรางค์พรหมทัด ซึ่งปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นประติมากรรมพระนางชัยราชเทวี

พ.ศ.2462 อีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) นักชาติพันธุ์วิทยาชาวเดนมาร์ก ได้เดินทางไปยังเมืองพิมาย และเขียนรายงานเผยแพร่ในวารสารสยามสมาคม ใน พ.ศ. 2463 โดยได้บรรยายถึงประติมากรรมรูปสตรีไว้ว่า “...ทางขวามือของรูปบุรุษหินสลักนี้จะเห็นมีรูปสตรีหินสลักกำลังนั่งอยู่ในท่าคุกเข่าตั้งอยู่ การสลักรูปนี้ก็นับว่าสวยงามดีมากเหมือนกัน แต่ตอนบนศีรษะ คอได้หักเสียแล้ว ที่เอามาสวมแทนไว้นั้นไม่ใช่ของเดิม มันออกจะโตกว่าส่วนเป็นจริงไป ชาวพลเมืองในพิมายเชื่อว่ารูปบุรุษสตรีหินสลักคู่นี้คือรูปท้าวพรหมหัตถ์ เจ้าเมืองพิมาย และนางอรพิน”⁹

ในภาพถ่ายจากบันทึกของอีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) ซึ่งถ่ายโดย นายอาร์ เบลธอมม์ และนายเจ.เจ. แมคเบธ ปรากฏภาพพระนางศรีชัยราชเทวีภายในปราสาทพรหมหัตถ์ ปราสาทพิมาย ประดิษฐานอยู่บนแท่นฐานซ้อนกัน 2 ชั้น โดยที่ช่วงบนพระองค์มีรอยแตกหักและได้นำมาต่อไว้ ส่วนพระเศียรที่แตกหักและนำมาต่อไว้นั้นตามบันทึกระบุไว้ว่า ไม่ใช่ของเดิมมันออกจะโตกว่าส่วนเป็นจริงไป¹⁰

ภาพที่ 2 (ซ้าย) ประติมากรรม “ท้าวพรหมหัตถ์” ตามบันทึกของอีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden)

ภาพที่ 3 (ขวา) ประติมากรรม “นางอรพิน” ตามบันทึกของอีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden)

นอกจากภาพชุดนี้แล้วยังปรากฏภาพถ่ายอีกภาพของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งเป็นภาพจากหอสมุดพระวชิรญาณ รหัสภาพ ภ 002 หวญ 56-9 (2) แสดงให้เห็นเศียรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งวางอยู่คู่เศียรประติมากรรมหันข้างอีกรูปหนึ่ง แสดงว่าเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะต่อเศียรเข้ากับองค์ของประติมากรรมพระ

⁹ อีริก ไฮเดนฟาเดน, เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 6 : เที่ยวเมืองพิมาย ในมณฑลนครราชสีมา, แปลโดย ประสบ อรรถยุกติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีการช่าง, 2497. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนประมวญรณกรรม (โฮม วงศ์กำแหง) 17 เมษายน 2497), 18.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 18.

เจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้านข้างของทั้งสองเศียร เป็นประติมากรรมรูปสตรีที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปสนองพระองค์ของ พระนางศรีชัยราชเทวี ในสภาพแสดงให้เห็นว่าส่วนเศียรและบริเวณบั้นพระองค์แตกหัก จากรูปถ่ายนี้แสดงให้เห็นว่า เคยมีการเคลื่อนย้ายรูปสนองพระองค์ของทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระนางศรีชัยราชเทวี ซึ่งอาจมีสาเหตุจากการขุดหาทรัพย์สมบัติมีค่า ตามที่นายเจมส์ ฟิตซรอย แมคคาร์ธี (James Fitzroy McCarthy) บันทึกไว้

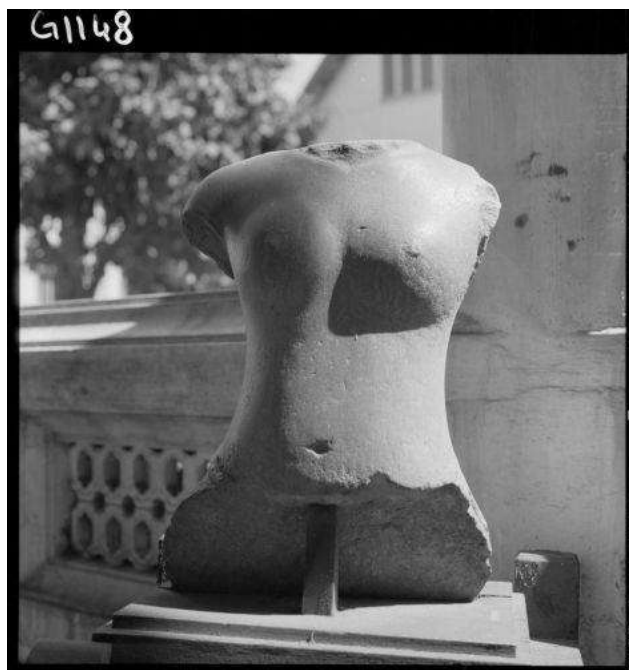

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายเก่าพระเศียรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รูปสนองพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวี และเศียรประติมากรรมอีกองค์หนึ่ง วางอยู่ด้านหน้าปรangkhammat ไม่ทราบปีที่ถ่าย

อย่างไรก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสภา (พ.ศ. 2569 เป็นต้นไป) ได้พบส่วนเศียรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่วังของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง ทรงจำได้และขอรับคืน จากนั้นจึงได้รับสั่งรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มาต่อเศียรที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร รวมถึงให้ส่งท่อนองค์ของนางอรพินหรือประติมากรรมรูปสนองพระนางศรีชัยราชเทวี ไปเก็บรักษาไว้พร้อมกันด้วย¹¹ โดยปรากฏภาพถ่ายของรูปสนองพระนางศรีชัยราชเทวีอีกครั้งในพ.ศ. 2496 บริเวณระเบียงของหมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งในภาพปรากฏเฉพาะท่อนองค์ด้านบนเท่านั้น และในจดหมายเหตุการเสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ.2472 ก็ไม่ปรากฏการกล่าวถึงรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระนางศรีชัยราชเทวี (ในบันทึกครั้งก่อนทรง

¹¹ กรมศิลปากร, น่าวเที่ยวพินายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา (ม.ป.ท. : 2502), 60.

เรียก รูปท้าวพรหมหัตถ์และนางอรพิน) จึงมีความเป็นไปได้ว่า ส่วนท่อนล่างตั้งแต่บันพระองค์ลงมาซึ่งอยู่ในท่า
คุกพระชานุ นั้นอาจสูญหายไปในช่วงหลังพ.ศ. 2462

ภาพที่ 5-6 ภาพถ่ายเการูปสนองพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวี จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย
ซ้าย : ถ่ายเมื่อพ.ศ.2496 ขวา : ถ่ายโดย Bernard Philippe Groslier ราวพ.ศ. 2493-2503

ที่มาภาพ : Online Photolibrary EFEO

รูปสนองพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวีที่เมืองพระนคร

นอกจากที่ปราสาทพิมาย ยังได้มีการค้นพบประติมากรรมรูปสตรี ศิลปะแบบบายนที่มีพระพักตร์เป็น
เอกลักษณ์ อยู่ในท่อนักพระชานุ ส่วนพระกรหักหาย บางรูปยังหลงเหลือพระเศียร ส่วนบางรูปพระเศียร
แตกหักหายไปแล้ว ประติมากรรมลักษณะดังกล่าวถูกสันนิษฐานว่าเป็นรูปสนองพระองค์พระศรีชัยราชเทวี
เช่น ประติมากรรมรูปสตรีพบที่ปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร พบเมื่อพ.ศ. 2470 ประติมากรรมรูปสตรีพบ
ระหว่างปราสาทพระขรรค์กับกำแพงเมืองพระนครหลวง พบจำนวน 2 รูป ในปี พ.ศ. 2472 และ พ.ศ. 2483
นอกจากนี้ ศ.ดร.ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์ ยังได้สันนิษฐาน ประติมากรรมรูปสตรีที่ปราสาทพะโค น่าจะเป็นรูป
พระศรีชัยราชเทวีอีกรูปหนึ่ง

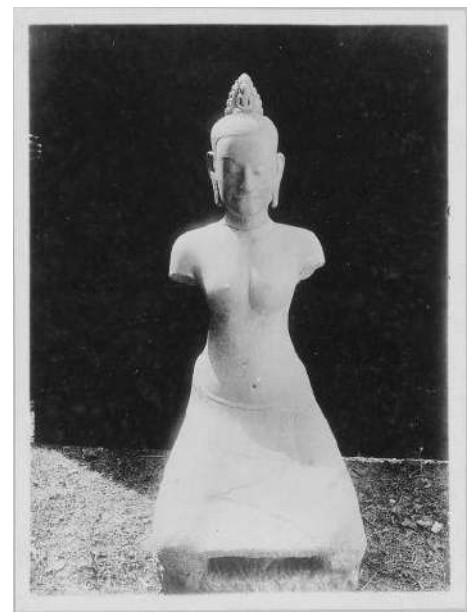
นอกจากนี้ศ.ดร.ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์ ยังได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่ารูปสนองพระองค์พระนางศรีชัยราช
เทวีขณะมีพระชนม์ จะไม่ปรากฏรูปพระอมิตาภะบนมวยพระเกศา¹² ซึ่งแสดงถึงความเป็นมนุษย์ ส่วนรูปเมื่อ
พระนางสิ้นพระชนม์แล้วจะเป็นพระองค์ในรูปของพระนางปรัชญาปารมิตา¹³ ที่ประดับรูปพระอมิตาภะบน

¹² ม.ร.ว.สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์, กัมพูชาราชลัทธิถึงศรีขรุมัน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2543), 202.

¹³ พระนางปรัชญาปารมิตา เป็นเทพีแห่งปัญญาในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นบุคลาธิษฐานของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูต

มวญพระเกศา และสำหรับพระกรที่ขาดหายไปนั้น ได้สันนิษฐานคงแสดงท่ายืนประคองอัญชลีหรือถือสิ่งของ เพื่อถวายบูชา¹⁴

ประติมากรรมรูปสตรีที่พบจากปราสาทพิมายในท่ายืนคุกพระชานุ ส่วนพระกรหักหาย เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะของประติมากรรมรูปพระนางปรัชญาปารมิตาที่พบบริเวณปราสาทพระขรรค์ พบว่ามีลักษณะเดียวกันทั้งท่ายืน ลวดลายผ้านุ่งและเข็มขัด ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าประติมากรรมรูปสตรีที่พบจากปราสาทพิมาย น่าจะมีพระเศียรในลักษณะเดียวกัน และสร้างขึ้นในรูปของพระนางปรัชญาปารมิตา หากอ้างอิงจากข้อสันนิษฐานของศ.ดร.ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ แล้วประติมากรรมรูปพระนางศรีชัยราชเทวีซึ่งสร้างขึ้นในรูปของพระนางปรัชญาปารมิตาจากปราสาทพิมายนี้ คงสร้างขึ้นเมื่อพระนางสิ้นพระชนม์ไปแล้ว

ภาพที่ 7-9 ภาพถ่ายเก่าประติมากรรมรูปนางปรัชญาปารมิตาที่เชื่อว่าเป็นรูปสนองพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวี ทั้ง 3 รูป

ที่มาภาพ : Online Photolibrary EFEO

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 198.

ภาพที่ 10 ประติมากรรมรูปสตรีที่ปราสาทพะโค ศ.ดร.ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์ สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระนางศรีชัยราชเทวี
ที่มาภาพ : Online Photolibrary EFEO

การสร้างภาพในอดีตของรูปสล่องพระองค์แห่งพระนางศรีชัยราชเทวี

จากการที่ท่อนล่างสูญหายไป ทำให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย มีแนวคิดในการ “สร้างภาพในอดีต” เพื่อเติมเต็มภาพของรูปสล่องพระองค์แห่งพระนางศรีชัยราชเทวี ให้กลับมาเหมือนเมื่อครั้งปรากฏในภาพถ่ายเก่าอีกครั้ง โดยอาศัยข้อมูลหลักจากภาพถ่ายของนายอาร์ เบลล์ฮอมม์ และนายเจ.เจ. แมคเบซ ในส่วนของชายผ้าที่แตกหายด้านล่าง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมายได้เพิ่มเติมขึ้นโดยอาศัยเปรียบเทียบกับประติมากรรมรูปสล่องพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวีในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาของนักวิชาการต่าง ๆ นำมาสู่การสังเคราะห์รูปแบบหุ่นจำลองท่อนล่างของรูปสล่องพระองค์แห่งพระนางศรีชัยราชเทวีที่ขาดหายไป โดยนำเทคโนโลยีและองค์ความรู้ในปัจจุบันเข้ามาช่วยเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป โดยมีวิธีการคือ อันดับแรกใช้เทคโนโลยีสแกน 3D มาจัดทำแบบจำลองสามมิติส่วนท่อนพระองค์ของประติมากรรมรูปสตรี จากนั้นจึงสร้างหุ่นจำลองต้นแบบขนาดย่อส่วน 1:5 เพื่อนำมาต่อเติมส่วนที่หายไป โดยนายช่างศิลปกรรม กลุ่มเทคนิค ศิลปกรรม และการจัดแสดงนิทรรศการ เป็นผู้รังสรรค์ต้นแบบหุ่นจำลอง ซึ่งได้นำลวดลายผ้านุ่งซึ่งเป็นลายดอกและเข็มขัดที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่า และเปรียบเทียบกับรูปพระนางศรีชัยราชเทวีทั้งแบบที่สันนิษฐานว่าสร้างในขณะมีพระชนม์และในรูปของนางปรัชญาปารมิตา

กระบวนการนั้นคือนำหุ่นจำลองต้นแบบขนาดมาตราส่วน 1:5 มาสร้างเป็นหุ่นจำลองต้นแบบขนาด 1:1 ส่วนท่อนบนได้ใช้การพิมพ์สามมิติ ส่วนท่อนล่างที่ต่อเติมขึ้นมีลักษณะเป็นหุ่นขี้ผึ้งไฟเบอร์กลาส โดยประติ

มากรจะใช้ชี้แจงในการขึ้นรูปและเก็บรายละเอียดลดทอนต่าง ๆ จากนั้นทำพิมพ์หล่อเรซินผสมทราย นำชิ้นงานมาทาน้ำยากัดเรซินให้ได้เนื้อหินที่สวยงาม ตกแต่งเก็บรายละเอียดและขัดเงาผิวเพิ่มเติมให้พื้นผิวเกิดความรู้สึกคล้ายหิน ขั้นตอนสุดท้ายคือการทำสี และนำมาต่อประกอบกับส่วนท่อนบน¹⁵

เมื่อการสร้างภาพในอดีตเสร็จสมบูรณ์ และรูปสล่องพระองค์ของพระนางศรีชัยราชเทวี ได้ปรากฏแก่สายตาของผู้เข้าชมอย่างสมบูรณ์มากขึ้นอีกครั้ง นับได้ว่าเป็นการบรรลุเป้าหมายประการสำคัญของงานโบราณคดี นั่นคือการสร้างภาพในอดีต (Reconstruction) เพื่อให้มนุษย์ปัจจุบันมองภาพเรียนรู้และเข้าใจอดีตได้มากขึ้น โดยการสร้างภาพในอดีตครั้งนี้เกิดจากการสังเคราะห์องค์ความรู้จากอดีตประยุกต์กับเทคโนโลยีปัจจุบัน และนำไปสู่ประสบการณ์ใหม่ต่อการเข้าชมในที่สุด

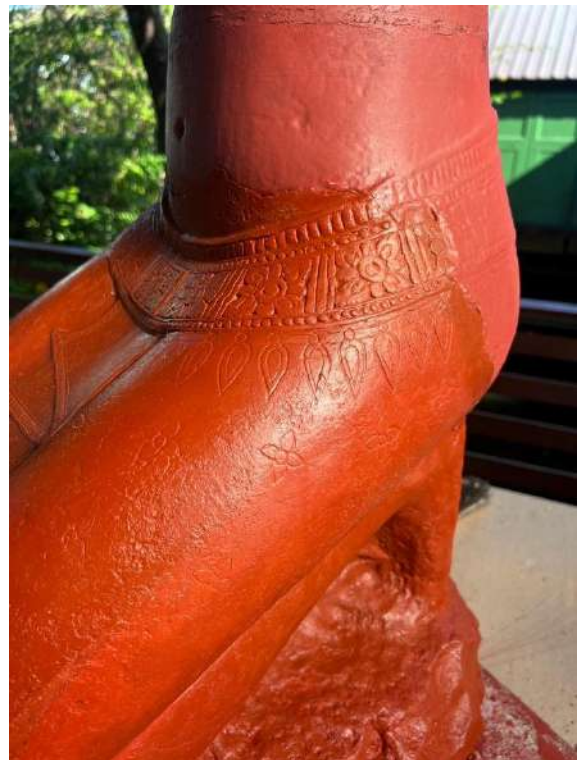

ภาพที่ 11 การเก็บรายละเอียดประติมากรรมรูปพระนางศรีชัยราชเทวีด้วย 3D Scanning

¹⁵ สัมภาษณ์, ชนะพงษ์ เจ๊ะหล่อ, ศิลปินจากบริษัท อาร์ท อาร์มี จำกัด, 29 กรกฎาคม 2567.

ภาพที่ 12 หุ่นจำลองต้นแบบขนาดมาตราส่วน 1:5

ภาพที่ 13 - 14 หุ่นจำลองต้นแบบ (จี๊ด) ขนาดมาตราส่วน 1:1

ภาพที่ 15 - 17 หุ่นจำลองขนาดมาตราส่วน 1:1 หลังถอดพิมพ์และทำสี

ภาพที่ 18 ส่วนท่อนล่าง (จำลอง) ของรูปสลอนงพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวีหลังนำมาประกอบกับองค์ส่วนบน (โบราณวัตถุจริง)

ภาพที่ 19 ส่วนท่อนล่าง (จำลอง) ของรูปสลอนงพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวีหลังนำมาประกอบกับองค์ส่วนบน (โบราณวัตถุจริง)

ภาพที่ 20 - 22 รูปสลอนงพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวีจัดแสดงในนิทรรศการถาวรใหม่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภาพที่ 23 รูปสลونغพระองค์พระนางศรีชัยราชเทวี ประดิษฐานเคียงข้างรูปสลونغพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
 ในนิทรรศการถาวรโฉมใหม่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย
 ที่มาภาพ : รังสฤษฎ์ อารีย์วงศ์

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. นำเที่ยวพินัยและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา. ม.ป.ท. : 2502.

แมคคาร์ธี, เจมส์. บันทึกการเดินทางสำรวจประเทศสยาม. แปลจาก Surveying and Exploring in Siam, แปลโดย พรพรรณ ทองตัน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2562.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. กัมพูชาราชลัทธิถึงศรีชัยวรมัน. กรุงเทพฯ : มติชน, 2543.

ไซเดนฟาเดน, อีริค. เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 6 : เที่ยวเมืองพินัย ในมณฑลนครราชสีมา, แปลโดย ประสบ อรรถยุกติ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีการช่าง, 2497. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนประมวญรณกรรม (โสม วงศ์กำแหง) 17 เมษายน 2497), 18.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Aymonier, Etienne. Le Cambodge, II Les provinces siamoises (Paris: Ernst Leroux, 1901), 119-120.

วารสาร/นิตยสาร

นิพัทธ์ แยม์เดช และ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพินัยอากาศของพระนางศรีอินทราเทวี: สวรรค์และความสำเร็จในการสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” วารสารไทยคดีศึกษา, ปีที่ 15, ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2561), 112-114.

เอกสารการวิจัย/วิทยานิพนธ์

นิพัทธ์ แยม์เดช. “อลังการในบทสดุดีพระเกียรติในจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563..

สัมภาษณ์

ชนะพงษ์ เจ๊ะหล่อ. ศิลปินบริษัท อาร์ท อาร์มี จำกัด. สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2567.

